

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

«ՀԵՏԵՒԻԼ ԵՒ ՈՉ ԹԷ ԱՌԱՋՆՈՐԴԵԼ»

Վերին աստիճանի շահեկան յօդուած մըն էր տեղեկատուական այն զրուիւնը, զոր «Հայաստանի Կոչնակ» պատուական շաշաթաթերթի ներկայ տարւոյ 16րդ թիւը կը պարունակէր Միսիոնարութեան ձգնաժամը վերնազրին ներքեւ:

Մեր ժամանակի կրօնային շարժման և մասնաւորապէս քրիստոնէական կեանքի պատմութիւնը հազիւ թէ կարենայ արձանագրել այսքան նշանակելի դէպք մը, կարևոր՝ ոչ միայն իբրեւ իրողութիւն, որ զործ մը կը ներկայացնէ, այլ մասնաւոր իբրեւ մտածութիւն՝ որ սկզբունք մը կը պարգէ:

Արդար, աննկատ և դարուն քրիստոնէական գիտութեան ողւոյն իսկապէս պատուաբեր քննութեան մը արդիւնքը ցունց տուած է խղճմտանքներու: Մարդիկ, առանց քաշուելու, կանգ առած են ահազին զործունէութեան մը ընթացքին տեղի ունեցած ծանր սխալներու առջև. ահա՛ իրողութիւնը: Բայց զործուած վրիպանքներուն գիտակցութիւնը, հեռու՝ վհատեցնելէ զիրենք, ընդհակառակն զօտեայնդած է զանոնք՝ աւելի կորովով շարունակելու իրենց զործը, ճշգրտուած ստուգանիշի մը աւելի մօտ բերուած ուղղութեան մը վրայէն. ահա՛ և սկզբունքը:

«Միսիոնարութիւնը պէտք է շարունակուի, սակայն արմատական փոփոխութիւններով. բարի կամեցողութիւնը պէտք է դադրի ինքզինքը արտայայտելէ. բայց հարկ է որ այդ արտայայտութիւնը ընտրէ շիտակ միջոցներ և արտադրէ բարձրագոյն արդիւնքը»:

Անոնք որ ճանչցած են ամերիկեան միսիոնարութիւնը, մարդկութեան և քրիստոնէութեան մատուցած իր բարոյական ծառայութիւններուն մէջ, անտարակոյս ուրախ պիտի ըլլան սրտազինա՝ կարդալով այս պատգամը, որ այդ մեծ կազմակերպութեան ճակատագրին նկատմամբ կատարուելիք բարի տնօրինութիւններու որոշումը կը բանաձևէ:

Անոր մի միայն մեր ազգային իրականութեան մէջ ունեցած զործունէութեան մասին խօսելով, ոչ ոք կրնայ ուրանալ խորապէս գնահատելի և բարի այն

դերը, զոր կատարեց անիկա, չուրջ երեք քառորդ դարէ ի վեր, Թուրքիոյ հայա-
բնակ զաւառներուն մէջ մասնաւորապէս, իր դպրոցներովն ու հիւանդանոցնե-
րովը և բարեսիրական կազմակերպութիւններովը :

Բարոյապէս եւ ուսումնապէս կրթուած ու զարգացած սերունդ մը կար
մեր մէջ, գոլէճական լուրջ դաստիարակութեամբ օժտուած, որ թէ՛ Կ. Պոլսոյ
և թէ՛ զաւառներուն մէջ հետզհետէ սկսած էր կշռող տարր մը դառնալ : Կեանքի
գործնական ոգիով տոգորուած, եւ կրօնական խորքի վրայ կանգնուած բայց ի-
րապէս զիտական ըմբռնողութեամբ հասած մարդիկ տուին մեզի Կ. Պոլսոյ Ռու-
պէրդեան կրթարանը եւ Խարբերդի, Մարգուանի, Այնթապի, Տարսոնի գոլէճ-
ները, և Վանայ, Սեբաստիոյ, Պարտիզակի և ուրիշ հայաշատ կեդրոններու մէջ
հաստատուած բարձրագոյն վարժարանները, որոնք, ուղղակի կամ անուղղակի,
գործը եղան ամերիկեան միսիոնարութեան :

Ի՞նչպէս մոռնալ տակաւին ստուգիւ գեղեցիկ այն նպատար, զոր բերաւ
անիկա հայ ալլիլիներու դաստիարակութեան նուիրական գործին, Դպրոցասէրի
եւ Հայունեացիներուն նման զուտ ազգային հաստատութեանց հետ զուգընթա-
ցաբար մշակելով Տաճկաստանի մէջ, հասկնալի հանգամանքներու հետեւանքով,
սկիզբէն իսկ խոսքն մնացած այդ դաշտը :

Ճշմարտութիւնը միայն պիտի հաստատած ըլլանք, ըսելով թէ Ազգային
Սահմանադրութենէն առկին, Հայաստանի և հայաբնակ վայրերու մէջ բուն հայ
վարժարաններով իրագործուած ազգային կրթութիւնը ևս քիչ բան չէ որ կը
պարտի ամերիկեան այդ կազմակերպուած և մեծագոյն մասամբ ձեռնհաս ու-
սուցիչներով կառավարուած վարժարաններու հետ մրցումի ոգիին :

Իսկ բառ չունինք արտայայտելու համար ազգովին և միշտ զգացուած
երախտազիտութիւնը մարդասիրական այն ծառայութիւններուն համար, զոր մի-
սիոնարները առաջին օրէն մինչև վերջը շարունակ մատուցին մեզի, մասնաւոր-
աբար հիւանդաց և որբերու խնամարկութեան գործին հանդէպ ցոյց տուած ի-
րենց ազնիւ և քրիստոնէական հոգածութեամբը : Անթիւ են կեանքերը, զորս ի-
րենց կը պարտինք այս տեսակէտով ներքին զաւառներու մէջ մանաւանդ . ի-
րենց շնորհիւ է որ Փոքր Ասիոյ և Վասպուրականի մէջ, շատ տեղ, յառաջ ե-
կաւ և զարգացաւ հայ բժշկութեան նշանակելի վիճակ մը . և եթէ իրենք չէ որ
սկսան մեր մէջ որբերու կրթութեան և խնամքի գործը, մեծագոյն եղաւ սա-
կայն միշտ բաժինը՝ զոր հետզհետէ միշտ աւելի չափով մը ունեցան անոնք
զուտ բարեսիրական այդ մարդին մէջ, մինչև սպառնադմի օրերը, և յետոյ,
Նիր-Իսթի նախախնամական այն գործունէութեան մէջ, որ եթէ իրենց ձեռ-
նարկը չեղաւ բոլորովին, վստահ ենք սակայն թէ իրենց ազգեցութեամբն ու
աշխատութեամբն էր որ արդիւնաւորուեցաւ ընդհանրապէս :

* * *

Ոչ ոք կ'անդիտանայ, սակայն, այսօր թէ ամերիկեան միսիոնարութեան
առաջին և բուն նպատակը, կրթականէն և բարեգործականէն աւելի՝ կրօնա-
կանը, կամ, իրենց բառով «աւետարանական»ը եղած է, ինչպէս ամէն տեղ,

նոյնպէս և մեր մէջ. այդ դուռնէն է արդարեւ որ ներս մտան անոնք առաջին օրէն, մեր ազգային կեանքին մէջ: Աւ հիմա, երբ միսիոնարական շարժումն ծնունդ առած և զայն հովանաւորող եկեղեցիները զմայլելի ողջմտութեամբ մը ձեռնարկած են վերաքննութեան ենթարկելու, մասնաւորապէս այդ կողմին վրայ, իրենց զործունէութիւնը, չենք կրնար արգիլել ինքզինքնիս հրապարակելէ այս մասին, քանի մը բառերով գէթ, մեր նկատողութիւնը:

Տառապէս, Աւետարանի քարոզութեան պէտքը հասկնալի է անշուշտ ոչ-քրիստոնեայ երկիրներու մէջ կամ ժողովուրդներու մօտ միայն. ոչ միայն տրամաբանութեան այլ նաև հասարակ ողջմտութեան պահանջն է այս: Կարելի չէ ըսել անշուշտ որ առաջին միսիոնարները մեր մէջ կը մտնէին իբրև այդպիսի ժողովուրդի մը մօտ. յայտնի է նոյն ատեն սակայն թէ հին եկեղեցիներու ծիսական կազմին ու կարգին նկատմամբ չափազանց մաքրական (puritain) արամադրութիւններով լեցուած և ասիական բարքն ու կենցաղը իրենց համար բոլորովին խրտուցիչ զգացող այդ զործիչները ի՞նչ մտայնութեամբ կրնային վերաբերուիլ մեր եկեղեցւոյ դրութեան եւ ձևին: Ասոր համար է որ, եթէ այսպէս չէին իսկ իրենց տպաւորութիւնը եւ ըմբռնումը, մերիկները այն զգացումը ու նեցան ի սկզբան թէ՛ իբրեւ կռապաշտներու կը նային անոնք իրենց վրայ. ու ռամիկ շրջանակներու մէջ պահ մը զրոյցներ իսկ տարածայնութեան թէ ամէն անգամ որ նոր բողոքական մը կ'աւելնար եղածներուն վրայ, աւետարար նամակներ կը փութացուէին Ամերիկա, հաղորդելու համար թէ հոգի մը եւս փրկուած է, եւայլն:

Բայց ասոնք զործին ծիծաղաշարժ կողմն են միայն, եւ չեն արժեր իրենց առջեւ յամենալու ժամանցն անգամ: Ինչ որ բացարձակ ստուգութիւն է եւ նկատողութեան արժանի ամենէն կարեւոր կէտը ինքնին՝ սա է թէ միսիոնարները, երբ Հայոց մէջ Աւետարան քարոզել սկսան, չկրցան հասկնալ, եւ յետոյ, տակաւին երկար տարիներ չկարողացան և թերեւս չուզեցին նաև հասկնալ թէ զործ ունին ժողովուրդի մը հետ, որուն մինչեւ ուղիս ու ծուծը թափանցած է Քրիստոնէութիւնը, այո՛, Քրիստոնէութիւնը՝ ո՛չ թէ կարծիքէ կարծիք յարածփող կամ սկզբունքէ սկզբունք ոստոստող այն ձևով որուն վերջին եզրը բանապաշտութիւնը միայն կրնայ ըլլալ, այլ հոգիին ամենէն հրանուտ ալքերուն մէջ թափուած և բիւրեղացած ա՛յնպիսի մշտնջենական կերպաւորութեամբ մը, որ իր առաջին շրջանէն արդէն Աւետարանի կրօնքը ազգային բարոյականի մը փոխուած էր ամբողջ այդ ժողովուրդին կեանքին մէջ, քրիստոնէացնելով հոն ամէն բան, բարք, կենցաղ, զրականութիւն, արուեստ, քաղաքականութիւն և աշխարհայեացք:

Անոնք չուզեցին կամ չկարողացան ճանչնալ այդ ժողովուրդին անցեալը՝ գէթ Հանրազոտարաններուն մէջ ներկայացուած չափով. իսկ բուն հայ ազգային պատմութեան եւ զրականութեան աղբիւրներն ու վաւերագրութիւնները փակուած մատենաներ մնացին իրենց համար. ու երկար ատեն ոչ ոք անոնցմէ սիրտը բաւ հետաքրքրուելու թէ քրիստոնէական իմաստասիրութեան և հոգևոր ներշնչանքի ի՞նչ հրաշալի դանձեր կային եզնիկի և եղիշէի, Մանգակունիի, Անյաղթի և Օձնեցւոյ, Մագիստրոսի, Վկայասէրի, Նարեկացւոյ, Ներսէս և Սարգիս Ծնորդալի

ներու, Իգնատիոսի, Լամբրոնացիի, Սկեւոացիներու, Վանական և Վարդան վարդապետներու, Երզնկացիի, Որոտնացիի, Տաթևացիի և ուրիշներու մատենագրութեանց մէջ. չկրցին ճաշակել հոգևոր բարձրագոյն բանաստեղծութեան այն քաղցրութիւնը, որ երկար դարերու ընթացքին լեցուցեր էր Շարականը. չկարողացան ըմբռնել թէ բովանդակօրէն քրիստոնէական զրականութենէ մը տասնևվեց դարեր այդ ժողովուրդին ամբողջ կեանքին մէջ հոսած հոգևոր գօրութիւն մը ինչ ոյժ շինած էր հոն, որպէսզի աշխարհի ամենէն աննպաստ պայմաններով շրջապատուած միջավայրի մը մէջ կարենար անիկա դիմադրել ամենէն խիստ գժուարութիւններուն և տէր մնալ իր հաւատքին և բարոյականին . . .

Իրաւ է թէ, ինչպէս ակնարկուեցաւ վերև, ի վերջոյ փոքր ինչ փոխուեցաւ մտայնութիւնը այս մասին. մտքի և սրտի տէր քանի մը միսիոնարներ զգացին թէ ուղիղ ճամբէն չէր որ անցեր էին. զգացին թէ միայն կրթութեան և բարեգործութեան շաւիղներէն ընթանալով, շատ աւելի օգտակար պիտի ըլլար իրենց ծառայութիւնը թէ՛ Աւետարանի գործին և թէ՛ Հայութեան կրօնական կեանքին. բայց սխալը գործուած էր արդէն. «Հայ Բողոքականութիւն» անուան տակ Բողոքական եկեղեցիի մաս մը կազմուած էր Հայութեան ծոցին մէջ:

Մենք իրաւունք կը զգանք մեզի սխալ մը կոչելու այդ կազմութիւնը. վասն զի արդարև Բողոքականութիւնը, որ Հռովմէական եկեղեցիին դէմ կազմակերպուած բողոքի մը արտայայտութիւնն էր իսկապէս, գոյութեան իրաւունք չունէր վարդապետական և դաւանական կնճիռներէ և կուտակումներէ այնքան զերծ, ժողովրդական ոգիով այնքան ներոյժ, էութեամբ և կազմով յառաջդիմական ըմբռնումներու իրապէս ընդունակ այն եկեղեցիին մէջ, որ Հայաստանեայց եկեղեցին է ինքնին: Թէ ստուգիւ Բողոքականութիւնը անբնականոն և անդէպ (déplacé) իրողութիւն մըն էր Հայ Ազգի կրօնական իրականութեան մէջ, կը հաստատուի անով որ անիկա ոչ միայն հոն չգտաւ այն աճումը, զոր տունկ մը կը գտնէ իրեն յարմար հողին մէջ միայն, ու չկրցաւ, հակառակ մտաւորական տարրերու և անտեսական միջոցներու զգալի առաւելութեանց, կրօնական, կրթական և բարեսիրական հաստատութիւններով մատնանշելի դիրքի մը վրայ դնել իր ինքնութիւնը, այլ և, ինչ որ բարացուցական է մասնաւորապէս և մեզի համար մխիթարական, չկրցաւ իրեններուն սրտէն կորզել հանել արիւնին ձայնը, Հայ Ազգային եկեղեցիին զգացումը: Մայրենի եկեղեցի, տաճկախօս Հայ Բողոքականներուն լեզուով «Անա՛ Բիլիսէմիզ»՝ կարօտի ինչ խոր և սրտայոյզ թրթիռ մը կայ այս երկու բառերուն մէջ, շրթունքին վրայ հայ բողոքականին, երբ կը լսէ Շնորհալիին երգը. «Սէր անուն Յիսուս, սիրով քով ճմեա՛ սիրտ իմ քարեղէն», կամ պատարագի օրհներգը. «Քրիստոս պատարագեալ բաշխի ի միջի մերում, ալէլուիա՛», կամ Նարեկի խորհրդասոյց մէկ տողը. «Լո՛ւր լուսութեան սշախ» . . .

Այո՛, սխալ մը եղաւ Բողոքականութեան հաստատումը մեր ազգային իրականութեան մէջ. գժբախտութիւն մը մեզի համար, որ կորուսինք զիրենք, բայց նաև անբարեբախտութիւն մը իրենց՝ մեր մէջ այդ ուղղութեան հետեողներուն համար, որոնք, ցորՀափ կը մնան հայ, պիտի չկարենան հոն գտնել իրենց հոգւոյն կրօնական լիովին յագուրդը: Կրօնքը ինքնին, և մասնաւորապէս քրիս-

սոնէական կրօնքը, հեռի դրութիւն մը ըլլալէ, հաւատքին կեանքի փոխարկումի դործն է մարդուն մէջ. այդ դործը աւելի հեշտ, բնական և արդիւնաւոր կերպով կը կատարուի ամէն անձի մէջ՝ իր ցեղային բնագոյներուն, իր առհաւական օրէնքներուն և պատմական ձգտումներուն ոյժերովը բեղմնաւորուած շրջանակի մը կամ միջավայրի մը մէջ, որ, հայուն համար, իր Եկեղեցին է մանաւանդ:

Միսիոնարութիւնը եթէ քրիստոնէական գիտակցութեանց նոր լոյսերովը և աւետարանական անկաշկանդ դաստիարակութեան մշակումով օգնէր միայն մեզի, որ մենք ի վիճակի դրուէինք շատ աւելի բանալու և ի լոյս հանելու մեր ազգային հոգւոյն քրիստոնէական բնիկ շնորհները և աւելի ընդարձակ սահմանի մէջ շահաւորելու զանոնք, մեծագոյն ծառայութիւնը մատուցած պիտի ըլլար Աւետարանի դատին, և բարիքը՝ մեր ժողովուրդին հոգևոր կեանքին:

Ու պիտի լինէր ստուգիւ այսպէս, եթէ, անոնք որ իբրև միսիոնար աւաշին անդամ մեր մէջ եկան, փոխանակ՝ սրբոց բարեխօսութեան, մասունքներու և պատկերներու յարգութեան, մատաղի, պահեցողութեան և այլ հասկնալի բայց երկրորդական հարցերու շուրջ՝ վիճաբանական աքլորամարտեր կազմակերպելու, կարողութիւն ունենային եւ պարտականութիւն զգային բարձրէն ուղղուած եւ լայն հայեացքներով ուսումնասիրել նախ այս ժողովուրդին ազգային կրօնական հոգեբանութիւնը եւ անոր Եկեղեցիին կազմակերպական ոգին և քրիստոնէական նկարագիրը: Իրերը այն ատեն շատ աւելի բարեյաշնոյ պիտի ընթանային, ու այսօր մանաւանդ, մեր ժողովուրդին աննախնթացօրէն չարաբաստիկ այս դրութեան մէջ, երբ աշխարհի չորս ծայրերուն վրայ հողմակոծուած դժբախտ Հայութեան բեկորները ամէն բանէ աւելի իրենց ազգային հոգիէն բղխող հոգևոր սփոփանքին է որ կը կարօտին, պիտի նշաւակ չդառնային հաւատքի դրօշին տակ քանի մը վարձկաններու կատարած մարդոտական տաւրօրինակութեանց, Յունաստանի, Սլաւիոյ, Ֆրանսայի եւ ուրիշ երկիրներու մէջ, և հոս նոյն իսկ ի Պաղեստին:

Սխալը գործուած է դժբախտաբար: Հիմակ, սակայն, որ անցեալին հաշուեյարգարութեան եւ վերաքննութեան եւ նոր ապաւայի մը ծրագիրներուն պատրաստութեան ժամը կը հնչէ, ի՞նչ պիտի խորհի արդեօք այս յոյժ կենսական հարցին նկատառութեամբն զբաղող ձեռնհաս մարմինը: Այնքան շեշտուած է «Կոչնակ»ի յարգելի յօդուածագրին լաւատեսութիւնը որ մեզի կը մնայ սիրով բաժնել միայն զայն, և սպասել յոյսով:

Եթէ վստահ լինէինք թէ այս տողերը կրնան յանձնուիլ այդ Մարմինին ուշադրութեան, պիտի ուզէինք զանոնք վերջացնել մանրադէպով մը:

Ճանչցած եմ, Սերաստիոյ մէջ, ամերիկացի երիտասարդ միսիոնար մը, Մր. Հօլպրուք, որ հոն եկած էր Օսմ. Սահմանադրութեան վաղորդայնին. «Անարդարութիւն է, ըսեր էր ան, ժողովուրդի մը մէջ և իրեն համար գործելու զալ, առանց ճանչնալու անոր անցեալն ու պատմութիւնը, և առանց կարենալու իր լեզուովը նոյն իսկ խօսիլ իրեն հետ»: Ու երկու տարիներ, ինքն իր մէջ ամփոփուած եւ ստուերածուած, նուիրուեր էր հայերէնի ուսման եւ հայադիտութեան: 1910ի վերջերն էր, եթէ կրնամ ճիշդ յիշել այս պահուս, որ հասած համարելով գործելու ժամանակը, նախ փափաքեցաւ կարճ արձակուրդի մը եր-

Թալ Շապին Գարահիսարի Էնտիրէս զիւղը : Ահաւոր շարագործութեամբ մը , որուն հեղինակն ու պատճառը անձանօթ մնացին այն ատեն , առտու մը իր անկողինն մէջ յօշոտուած դտան զայն : Քանի մը օր ետքը , Սեբաստիոյ մէջ , ուր բերեր էին իր մարմինը , սգահանդէս պաշտամունքի մը միջոցին , Հայ Բողոքականաց ժողովարանին մէջ , դամբանական ուղերձներէ վերջ , իր բարեկամներու շատ իմաստուն մէկ կարգադրութեամբ , կարգացուեցաւ նաև թարգմանութիւնը ուսումնասիրութեան մը , զոր ինքը զրեր էր իր առանձնացումի վերջին ամիսներուն : Այնքան տպաւորուած էի այդ գրութենէն , որ յստակօրէն կը յիշեմ ահոր ընդհանուր զաղափարը , որ հետեւեալն էր . « Հայ ազգը , շնորհիւ իր հինաւուրց Եկեղեցիին , որ շատ կանուխէն ուղղափառ հաւատքի հիմի վրայ կանդնած է իր կազմը , շնորհիւ վաղնջական զրականութեան մը՝ որ իր ներշնչումները միշտ ընդունած է իր հաւատքէն , արդիւնքովը իր կեանքին և պատմութեան՝ որոնք Աւետարանին համար կրուած նահատակութեան անընդմէջ շարք մը եղած են , սկիզբէն և միշտ , փրկութեան ճամբուն մէջ եղած է ան : Գիտնալ հարկ է , սակայն , թէ անոր կեանքը , աշխարհազրախան եւ պատմական հանգամանքներու հետեանքով , դժուարին է շատ , և վտանգներէ չըլապատուած : Ամերիկեան միսիոնարութեան Գերը պիտի ըլլար օգնել միայն այս ազգին , որպէսզի անխոտոր քալէ ան իր ճամբուն մէջ , զգուշացնել զինքը իր շուրջը դաւանած վտանգներէն . զիտութեան և բարոյախօսութեան նոր լոյսերով ապահովել զինքը փորձութիւններէ : ՀԵՏԵՒԻՒՄ՝ միայն իրեն՝ ի զգուշութիւն ԵՒ ՈՉ ԹԷ՝ ԱՌԱՋՆՈՐԳԵԼ : »

Ըսուած էր «Կոչնակ»ի յօդուածին մէջ թէ վերաքննութեան զաղափարը իր ամենէն ջերմ ջատագովները ունեցած է միսիոնարներուն մէջ : Ողբացեալ Մը . Հօլպրուք այս վերջիններուն շարքին մէջ պիտի ըլլար այսօր ապահովաբար՝ եթէ ապրած ըլլար . այսպէս միայն կրնայ մտածել տալ այսօր մեզի իր երբեմնի այդ խորհրդածութիւնը :

* * *

ՇԱՏՅԱԾ ՀԱՅԸ

Մ'ըսէր . « Այդքան մարդերու մէջ ես եմ մէկ հաս .
Ինչ է օրուսն իմ խեղճ քանիս , իմ հեք սիրոյս :
Մտքիմ մէջ երբ մէն մի նրաւ լուցուի զոս զոս ,
Մէկեղ ամենք կը վառին , ու կ'ըլլայ լոյս : »

Էրէ մէն մի մարդ լսիտի : մարդ մը ցուած ,
Ըրած կ'ըլլան ու ընդունած բարիք՝ ամէնքն :
Ա՛խ , զրէ՛ դուք թուդ . պիտի գուժարնքն Ասուած .
Այսպէս է որ պիտի մեր հացը շացքնենք :

Մէն մի օր՝ օր մ'է օրսակար . կ'երա՛յ տարին .
Թո՛ղ անհատաւ ու ծողբաւս զարդ ժպտի .
Կրկնայ մէկ բառ մ'առ աչնորկ խեղ ամբոխին .
Բայր սիրեմն իմ մէկ սիրովս սնանին պիտի :

JEAN AICARD

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆԸ

Յորդանանի ջուրերէն դուրս ելլելէ վերջ, Յիսուս իր քայլերուն առջև կը տեսնէր բացուիլը ընդարձակ և փառաւոր ասպարէզի մը: Բայց նոյն պահուն իսկ երբ կը պատրաստուէր ան ուղղուիլ գէպի հոն, իր առջև կը ցցուի թշնամի մը, որ կը սպառնայ կարծես անոր մուտքը փակել իր առջև:

Այս խորհրդաւոր տեսարանին պատճառով կը պարունակուի երեք խմբադիր աւետարաններուն մէջ (Մատթ. Գ. 1-11. Մարկ. Ա. 12, 13. Դուկ. Գ. 1-13): Մարկոսի կարճ յիշատակութիւնը, ոչ միայն պատմական գերիվերոյութեան մը արժէքը չունի, այլ արագ մատնանշումն է լոկ իրողութեան մը՝ որուն մանրամասնութեան մէջ մտնելը պատշաճ չի դատեր հեղինակը: Դուկասի և Մատթէոսի յառաջ բերած երեք փորձութիւնները այնքան յատկանշական նկարագիր մը ունին, որ արդարեւ կարելի չէ առատօքել համարիլ զանոնք. զաւով Յովհաննէսի լուսնեան, անկարելի պիտի ըլլար աննպաստ կերպով շահագործել զայն, քանի որ այս աւետարանին պատմած գէպերը, ինչպէս մեկնութիւնը կը ցուցնէ, Յիսուսի մկրտութեանէն և անապատի բնակութիւնէն ետքը կը սկսին: Քանի որ այս է վաւերագիրներուն դրութիւնը, ինչ պէտք է մտածել արտակարգ և տհաւոր այն կոիւնի մասին, զոր անոնք կը նկարագրեն մեզի:

Երկու ծայրայեղ բացատրութիւններ, կը խորհիմ, պէտք է մէկդի դրուին: Մին՝ այն որ տառապէս կը հասկնայ պատմութեանը, և երկրորդը՝ այն որ բոլորովին կը հագեցնանայնէ զայն: Առաջին տեսութեան համեմատ, սատանը իրապէս տաճարին պարիսպին վրայ պիտի փոխադրած ըլլար զՅիսուս. երկրորդին համեմատ, սատանին յիշատակութիւնը խորհրդանշան մը պիտի եղած ըլլար, ինչպէս միւս մանրամասնութիւններն ալ, աստուածաշնչական հեղինակներուն միտքին մէջ. այսինքն Քրիստոս պայքարած պիտի ըլլար լոկ այն յոսի թեւադրութիւններուն հետ, որոնք իր սրտին

իրբ թէ տակաւին մութ և անմշակ ուրբերէն կ'աւելնէր պիտի ըլլային:

Նիւթական մեկնարանութիւնը, որ Ս. Գիրքէն ոչ մէկ բան չկորսնցնելու մտահոգութիւնը ունեցող ընթերցողին կը ներկայանայ, ինքնին ոչ նուազ լուրջ դժուարութիւններ կը յարուցունէ: Հարցը այդ պարագային երեւակայական և հրաշալի ձև մը կ'առնու, որ չի համաձայնիր բնաւ աւետարաններու պարզութեան. վասնզի Սուրբ Գիրքը կը պատմէ հրաշքներ, բայց ոչ արտոգոյթութիւններ: Ի՞նչ բանի կը ծառայէ այդպէս օղին մէջ տեղափոխուիլ. տեսարանին բարոյական արժէքին վրայ ի՞նչ կ'աւելցնէ այդ բանը. Յիսուս ինք չէ՞ր որ ըստ թէ հոգիին դադառութեանց մէջ է որ կը պարզուի մեղքին գէմ կոիւնը: Պէտք է աւելցնել թէ բնագիրն իսկ աննպաստ է այսպիսի տալանդակ երթադրութեան մը: Զիտ լիւս՝ ուսկից նայուածքն ընդգրկէ «աշխարհի բոլոր թագաւորութիւնները», ու երբ, ըստ աւետարանիչներուն, սատանը զանոնք Յիսուսի կը ցուցնէ «ի վայրկեան ժամանակի . . . և զփառս նոցա» (Դուկ. Գ. 5. Մատթ. Գ. 8, 9), դժուարին է չը տեսնել հոս՝ պատմութեան գաղափարական հանգամանքին նշանը: Ըստ ամենայն հաւանականութեան, փորձութիւնը ուրեմն ներքին եղաւ. Քրիստոսի միտքին առջեւն է որ սատանը անցունց՝ զայն մոլորեցնելու բնոյթն ունեցող այդ մոգական պատկերները: Փորձութիւնը ո՛րքան ալ իրական եղած ըլլայ, անձկութեան այդ օրերուն մէջ Յիսուս երբեք չի թողուց անապատը:

Բայց միթէ ասկէ կը հետեւի թէ անիկա իր իսկ խորքէն հանեց այն խորհուրդները, որոնք գրոհ տուին իր վրայ: Անշուշտ ոչ. վասնզի Քրիստոս առանց մեղաց ըլլալով, ինչպէս կը հաստատեն աւետարանները, չարը չէր կրնար անոր գալ իր սրտին բնական միտումներէն: Այս ողբերգական պայքարին մէջ ո՞րն էր, ուրեմն, մոլորեցունցիչ զօրութիւնը: Աւետարանը խօսքը կ'ընէ սատանին, և, զաւետարանութիւնը ի՞նչ որ ալ ըսէ այս մասին, պէտք է մեկնարանութիւնը հաստատէ թէ Յիսուս հաւատալով սատանին դուրսիցէն և ազդեցութեանը, այդ կերպարանքին տակ երեւակայած է և յետոյ անպատմած է իր կրած փորձութիւնը:

ճշմարիտ է թէ այն յոսի խորհուրդները, զորս ինք տարամերժեց, կրնային իրեն թելադրուիլ այն ծանոթութենէն, զոր նա ունէր մարդերուն մասին, անոնց կիրքեւրուն և անոնց վարքին մասին. և այս վարկածը բաւարար է հոգեւրանական տեսակէտով, աւետարաններուն նկարագրած բարոյական կոիւն պահել ապու համար լրջութեան և ներոյժութեան իր սրտառու շնկարագիրը: Միւս կողմէ, չարին տէրութեանը և անոր նուիրապետական կողմակերպութեան մասին իր ունեցած գաղափարով՝ Յիսուս ինքզինքը պարտւում էր զգացած է անձնաւոր թէ և անտեսանելի էակի մը ազդեցութիւններէն. այս խնայող է որ անկողմնակալ պատմութիւնը կրցած է մեկնաբանել պատմութեամբը՝ Գալով այս խորհրդաւոր մեղադարտի թատերարեւմին, ըստ ամենայն հաւանականութեան, Հրէաստանի անապատը կողմ ան. քառասուն օրի սեւեց անիկա, աւետարանի աւանդութեան նայելով: Կրնայ ենթադրուիլ սակայն, թէ այս ցուցմունքը պէտք է ատուապէս առնուի, և թէ Յիսուս այս տեսարանին մասին իր մտերիմներուն պատմած ատենը: Թերեւս, առանց մասնաւորելու, խօսած ըլլայ կոիւն շրջանի մը վրայ. և յետոյ խմբագրական աւանդութիւնը ճշգրտութեամբ ըլլայ դայն՝ Հին կառակարանի կարգ մը համապատասխան տուրքներու համաձայն (*):

Ինչ որ ալ եղած ըլլան այս արտաքին իրողութիւնները, զմեզ ամենէն աւելի շահագրգռող բանը այս ղէտքին հոգեւոր տարողութիւնն է: Ամէն մարդ կրնայ ընդունիլ իր մէջ արթննալէն անմիջապէս յետոյ, ու առիկա պէտք մըն է իրեն համար, կարենալու համար իրականացնել իր ճակատագիրը, հետզհետէ աւելի հաստատուելով բարիքին մէջ: Ազամ, արդէն, ինչպէս կը պտամէ Ս. Գիրքը, փորձարկուած էր. Յիսուս չէր կրնար խուսափիլ այս կանոնէն. ուստի, իր մանկութենէն սկսեալ, անիկա պարտաւորուած էր ընտրել իր ըն-

թացքը մեղքին հանդէպ, որուն ազդեցութենէն շրջապատուած կը գտար ինքզինքը: Մինչև այն ատեն, սակայն, այդ թշնամիին զիմադրուած էր իր անձին համար միայն: Բայց մերտութիւնը նոր տապաւնիչ մը կը բանայ Փրկիչին առջև: Փոխանակ իր հոգեկան զօրութեան բարձրամիտ հաստատումին մէջ մեկուսանալու, Բրիստոս կը միանայ մարդոց. ձեռքը իր եղբայրներուն կը կարկառէ, ու Աստուած բարձրունի իր հաւորեալները կը ցուցնէ անոր, իր Հոգիին կնիքովը զրոյմելով զայն: Արդ, որպէսզի ստաւուած ամէն շնորհ իրական և բեղնաւոր ըլլայ, մարդ պէտք է տիրանայ անոր: Յիսուսի առջև այս կերպով դոյաւցած զրոյթեան միայնած են վտանգներ, զորս չէր ճանչցած ուրիշ անգամ. պէտք է ուրեմն որ ճանչնայ զանոնք, պէտք է յաղթէ անոնց: Ուստի, Մեսիային փորձութիւնը պատրաստուած չէ մի միայն այն խորհրդաւոր էակին կողմէ որ կը պաշտպանէ խաւարի պետութեան սպառնալիքի ենթարկուած իրաւունքները. Աստուած ինքն իսկ ուղած է զայն՝ որապնդելու համար Փրկիչը. «վարկցաւ Յիսուս յանապատ ի Հոգւոյն՝ փորձել ի ստանանայէ (Մատթ. Գ. 1. Դուկ. Գ. 1):

Իրաւ է թէ այս բացատրութիւնը չատլուրջ արդիւնքի մը կը բաղխի: Մեր փորձառութեան համեմատ, որպէսզի փորձութիւն մը իրականանայ, պէտք է որ զուրսէն զայն զրոյող առիթին համապատասխան յանցադարտ ցանկութիւն մը ըլլայ սիրտին մէջ: Արդ, քանի որ Յիսուս անրիմ էր ամէն մեղքէ, ո՞ր պիտի գտնենք անոր մէջ՝ փորձութիւնը արդիւնաւորող այդ յոսի զգացումները: Ուստի, կամ, եթէ Բրիստոս չէ ճանչցած բնաւ ցանկութիւն, վտանգը պէտք է սպրդած միայն ըլլայ իր վրային, առանց հասնելու իրեն: Եւ կամ, տապնապը իրական է եղած և կրնար նոյն իսկ անկում յառաջ բերել անոր համար. բայց այն ատեն մարդեցուցիչ չին թելադրութիւնները իրենց հետ պիտի ունեցած ըլլան վտանգը՝ մի միայն Յիսուսի մէջ արթնցնելու համար չյաղկեցած կիրքեր, որոնց պայթումը կրնար աղետալի ըլլալ իրեն համար: Երկու լուծումներն ալ, այսպէս ներկայացուած, անընդունելի կը թուին: Ո՞ր գտնել այս զժուարտութեան ելքը:

(*) Խորայնացիները քառասուն տարի մնացին անապատին մէջ (Ք. Օր. Բ. 2), Մովսէսի քառասորեայ պահնցողութիւնը (Ե. Ից ԼԳ. 28), նոյնպէս Եղիայի (Գ. Թագ. ԺԲ. 8), քառասուն օրեր տեւեցին:

Եւ սակայն, եթէ լաւ խորհինք, պիտի տեսնենք թէ այս սպառնական երկստորաբանութիւնը խնդրոյն մէկ սխալ հասկըցողութեան վրայ է հաստատուած: Մեկնակէտ կ'ընեն այն սկզբունքը թէ Քրիստոս առանց մեղաց էր. մինչդեռ իրեն համար կը կիրարկեն մեղաւոր մարդոց փորձառութիւնէն առնուած կանոնը. փաստարկութեան թերութիւնը ակնհերե է: Ուստի, աւելի իրաւամբ պիտի ըսենք հակադարձօրէն որ եթէ Յիսուս մեղաւոր յայտարարուի, հակառակ աւետարաններու վերայութեան, իր բարոյական գրութիւնը համաման կը դառնայ մերինին, ինչ որ կը տապալէ արդիւքը, ամէնօրեայ կեանքի պայմաններուն տանելով զմեզ: Բայց եթէ Քրիստոսի կեանքը, ընդհակառակն, միշտ մաքուր եղած է Աստուծոյ առջև, ինչպէս կը հետևի սուրբ գրոց վկայութիւններէն, Փրկիչը այս մասին այնքան տարբեր է միւս մարդերէն, որ ոչինչ չ'արածոնէր զմեզ իրեն մասին տրամախոհել այնպէս, ինչպէս պիտի տրամախոհէինք եթէ մենէ մէկին վրայ ըլլար խնդիրը: Անշուշտ, նոյն իսկ Յիսուսի համար, փորձութիւնը կ'ենթադրէ երկու տարբեր, առանց որոնց պիտի չ'իրնար անիկա յառաջ գալ. արտաքին առիթը, որ զայն յառաջ կը բերէ, և կարգ մը փափաքներ, որ անոր կը պատասխանեն և կարելի կ'ընեն զայն: Բայց մինչդեռ այս հարկաւոր յենակէտը մեր ամենուս մէջ դէպի չարը շարժում մըն է, Քրիստոս իր բնութեան օրինաւոր պէտքերուն համեմատ պիտի վարուէր անշուշտ, ինչ որ ուրիշ կերպով մը ենթադրել կուտայ թէ կըրնար անիկա փորձուիլ — թէ և մինչև այդ ժամը՝ անմեղ — նախ՝ որովհետեւ ազատ էր, և յետոյ, որովհետեւ մարդ էր:

Յիսուս կրնար փորձուիլ նախ որովհետեւ ազատ էր, և որովհետեւ, եթէ ազատ էակը, որ իր կեանքը Աստուծոյ կ'առնու, կերպով մը կը տեսնայ Աստուծոյ մէջ ապրիլ, միւս կողմէ կը ձգտի հաստատուիլ իր անկախութեանը մէջ, Աստուծոյ գոյութեան հետ: Բայց զոր պէտք է կրէ ամէն հոգեւոր էակ: Ասոր վրայ կ'աւելնայ այն իրողութիւնը թէ աւետարաններու Քրիստոսը, մարդ մը ըլլալով, իր մէջ ունէր ֆիզիքական պէտքեր, բնական կարիքներ, ամէն տեսակ բերումներ, որոնք, գրգըռ-

ուելով և օգտադրուելով, կրնային զայն տանիլ մեղքին լղբոն զառիթափին վրայ:

Արդ, կարելի է երեակայիլ թէ այս տարբերը ինչ աստիճան կ'ենային անոր մտքին մէջ այն բախտորոշ ժամուն՝ որ կը փոխադրէ զմեզ աստուածաշնչական պատմեաւքը: Քրիստոս նոր էր ընդունած մըկըրտութիւնը: Խանդավառ՝ այն որոշումով զոր տուած էր, նայուածքով կ'ընդգրկէր բազմութիւնը, որուն վերահանգնութիւն պիտի նուիրուէր այնուհետեւ: Ամենէն առաջ և սրտագինս կը սիրէր այդ իտալէլը, պատժուած, թշուառ, ուրիշ և աւելի իր կիրքերուն գերի եղած այդ ժողովուրդը, որ սակայն այնու հանդերձ կը մնար տակաւին Տիրոջ ընտրեալը, և որուն կ'ուզէր Մեսիան ըլլալ Յիսուս:

Միայն թէ այդ ժամանակի Հրեաները Փրկիչի մասին ունէին իրենց ըմբռնումը, որ չատ կը տարբերէր Յիսուսի ըմբռնումէն. անոնք կ'երազէին երկրաւոր վեհապետ մը, ահարկու միապետ մը, որ պիտի խորտակէր նուաճողներուն զաւաղանը: Որդին Մարդոյ չէր կրնար այս կերպով հասկնալ իր գործը: Միւս կողմէ, կարելի էր իրեն քաշիլ Հրեաները, առանց որոշ չափով տեղի տալու ժողովրդական նախապաշարումին: Ինչպէս շահիլ համակրութիւն, ինչպէս հարկաւոր հեղինակութիւն ձեռք բերել, իտալէլի ընտրանիին նոյն իսկ այնքան սիրելի այդ զաւաղաբարներուն դէմ պայքարելով հանդերձ: Այս ահաւոր տապալակութիւն մէջ, մտահոգութեան պատճառը, ինչպէս ըսուած է, ոչ թէ Յիսուսի մեծիայութիւնն է, որուն մասին երբեք պիտի չկասկածէր Դաւիթի Որդին, այլ ևս մկրտութեան լուսաւորութիւնէն ետքը, այլ այդ ծրագրին իրականացման կերպը միայն: Ստուգիւ, Փրկիչին համար փորձութիւն մըն էր նորոստաց գոթութիւնը դորձածիւր պատահութիւնը, Հրեաներուն հաճելի ըլլալու համար՝ ամէն բանէ առաջ երկրաւոր թաղաւորութեան մը հետամտելով, և հասկնալի է որ այս բուն մտադրագման ազդեցութեան տակ միտքին աշխատանքը առկախած ըլլայ մարմինին պաշտօնավարութիւնը: Վայրկեանը կուգայ ստեղծուող վերջոտնուած բնութիւնը տէր կը դառնայ իր իրաւունքներուն: Յիսուս քաղցած է. անիկա հետեւ է ամէն օգնութիւններէ, մի-

այնութեան մէջ կորսուած: Այն ատեն է որ իր աչքին առջև կանգնելը կը տեսնէ, աւելի քան երբեք որոշ կերպով, մոլորեցուցիչին դէմքին. սատանան կը մօտենայ, իրեն ներկայացնելու համար, կրկնապատկուած ներդոժութեամբ մը, զայն չարչրկող մտածմունքները, որոնք ապստամբութեան մօթ վիհերուն մէջ պիտի զտրէին զայն, եթէ տեղի տար անոնց:

«Եթէ որդի ես Աստուծոյ, հրամայեալի քարինքդ հաց լինիցին» (Մատթ. Գ. 3). ինչ է այս խօսքին մէջ ծածկուած ծուղակը: Ըսուած է թէ Յիսուս իրաւունք չունէր իր օգտին համար հրաշք գործելու: Սակայն մեզի համայնուած չէ մեր եղբայրները մեր անձէն աւելի սիրել, և ոչինչ չէր արգիլէր Փրկիչը, ինքզինքին օգնելու համար, ընել ինչ որ այնքան յաճախ ըրաւ յօգուտ մերձաւորին: Ուրիշներ առարկած են թէ փորձիչին խորհուրդին հետեւելով՝ Բրիտոս պիտի հրաժարած ըլլար մարդկային կեանքի պայմաններէն, նորէն պիտի դառնար իր մարդեղութեան գործին: Կ'ընդունիմ թէ արգարեա այդպէս պիտի եղած ըլլար, եթէ տեւականօրէն և ամէն օր Տէրը իր կեանքին սկզբունք ըրած ըլլար հրաշքը: Բայց իրեն ներուած չէ՞ր միթէ անգամ մը գէթ բացառութեան մը շնորհը տալու ինքզինքին, և, ստիպողական պարագայի մը մէջ, քարերը ուտելիքի փոխել, առանց սակայն երկրի վրայ իրրել Աստուած ապրիլ ուղիւ ստգտանքին ենթարկուելու:

Եթէ մէկդի ընենք այս բացատրութիւնները, փորձիչին զաղափարը պէտք է փնտռուի, կը խորհիմ, իմաստին մէջ այն պատասխանին, զոր Փրկիչը կուտայ անոր. «Ոչ միայն հացի կեցցէ մարդ, այլ ամենայն բանիւ որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ»: Երկրորդումն օրինացէն (Ը. 3) առնուած այս խօսքը միակ գիծի մը մէջ կ'ամփոփէ Իսրայէլի դրութիւնը անապատին մէջ, իր երկար ուխտաւորութեան միջոցին: Փորձութեան այս շրջանին մէջ, բնական միջոցներէ զրկուած, Իսրայէլի ժողովուրդը Եհովային հայրական խնամքներուն միայն առարկայ եղեր էր. աստուածային օգնութիւնը երբեք չէր խնայուեր անոր՝ իր նեղութեան միջոցին: Աստուծոյ խօսքին վերայ, մանանան, երկնատեղաց տյգ հացը,

Իսրայէլի ճամբային վրայ իջեր էր, ու ժայռերէն կենդանի ջուրի աղբիւրներ էին ցայտեր:

Այս է հնազանդութեան վիճակը, զոր Յիսուս կ'ուզէ իրականացնել ա'լ աւելի խիստ կերպով: Հոգին չէ՞ր որ անապատ մղած էր զայն, ու Յիսուս կրնա՞ր ենթադրել թէ իր Հայրը քաղցէ մեղսներու համար տարած էր զինքը հոն: Թող Աստուած միակ նշանով մը յայտնէ իր կամքը, ու, լեցուած երկնային առաքինութեամբ, Բրիտոս անվարան պիտի կատարէ հարկաւոր հրաշքը: Բայց այն իրողութիւնը որ սատանին կը վերագրէ քարերը հացի փոխելու զաղափարը, կը ցուցնէ թէ այս մը տաժումը Աստուծոյ հրամանէ մը բոլորովին տարբեր լոյսի մը տակ կ'երևի Յիսուսի. անիկա ընդհակառակն անոր մէջ կը տեսնէ փորձութիւն մը Յաւիտենականին դէմ գործելու, առանց անոր իմաստութեան խորհուրդն առնելու: Եթէ Փրկիչը յանձն առաւ մտնել այդ ճամբան, և առաջին անգամ ըլլալով բաժնուել Հօրը ուղած չաւիղէն, զժգոհութեան և Աստուծոյ դէմ անվստահութեան տեղի տալու վտանգն է որ պիտի սպառնայ իրեն:

Յիսուս, սակայն, կ'ըմբռնէ կացութիւնը և կը խուսափի թակարդէն. անիկա կը զիմադրէ տորակոյսին ճիգերուն՝ հաստատելով իր անվերապահ հաւատքը. «Ոչ միայն հացի կեցցէ մարդ, կ'ըսէ, այլ ամենայն բանիւ որ ելանէ ի բերանոյ Աստուծոյ»: Այսու ամենայնիւ, պէտք է միթէ յիշեցընել, մեղքը հրաշալիօրէն նորր օսոխ մըն է, որ զիտէ օգուտ քաղել բարեմասնութիւններէն անոնց զորս կ'ուզէ մոլորեցընել: Բրիտոս սուրբ զրոյց մէկ խօսքին վրայ կը յենու. չարին ողին, ինքն ալ, Աստուածաշունչի հեղինակութեան կ'ապաստանի: Յիսուս յայտնած է իր բացարձակ անձնատուութիւնը Աստուծոյ կամքին. արդ, այդ զգացումին ծայրագոյն սահմանին վրայ, այսինքն երբ աւրուի և չափազանցութեան տարուի ան, կը ծածկուի ոչ նուազ վտանգաւոր ուրիշ խօթ մը, յանձնապաստան կուրութեան հասցուած վստահութիւնը:

Ուստի Որդին Մարդոյ անյապաղ կը տեսնէ իր աչքերուն առջևէն անցնելը, իր կրած բարոյական տաքնապին մէկ նոր չըր-

ջանին մէջ, շուտուցիչ տեսարանն մը, Լինքզինքը փոխադրուած կը զգայ տաճարին պարսպատամբերուն վրայ: Ուղեբեռն առջև կը շարժի Եհովայի երկրպագուներուն բազմութիւնը: Մոգութեան միակ արարք մը՝ և այդ ամբողջը պիտի ծափողջունէ զինքը Մեսիայի փառաւոր տիտղոսովը. մէկ անգամէն և անճիգ Յիսուս պիտի իրականացնէ իր երազներուն խէշալը. ճանչցուած պետք պիտի ըլլար այդ ժողովուրդին, զոր կը սիրէ իր ամբողջ կորովովը, և որուն կը տենչայ փրկիչը ըլլալ: Բայց, ատոր համար, պէտք էր զօրանալ աստուածային խոստումով մը (Սաղմ. ԴԱ. 11-12), և գործել հանդիսական հրաշք մը, Տէրոջը սրբութեան յայտնապէս հակառակ: Արդ, տարակոյտին հակադիրն ալ մեղք մըն է որ, թէ՛ իսկ մտովի գործուած ըլլայ, դարձեալ անդունդ մը կը բռնայ Աստուծոյ և մարգուն միջև. կ'անկարկեմ այն խիզախութեան, որով կերպով մը կը ձայնատրեմք Ամենակալին, հրաւիրելով օգնել մեզի իրեն տհաճոյ մեր մէկ ձեռնարկին մէջ, յաւակնելով թէ այդպէս պիտի կըրնանք իրմէ կորզել, վստահութեան պատուակին տակ, օժտեղակութիւն մը, զոր պիտի չկրնար շնորհել մեզի, առանց չորին պաշտպանն ու դատակիցն ըլլալու: Հոս ալ, սակայն, Քրիստոս որոշապէս կը տեսնէ վտանգը, և չի սահիր վրէժին մէջ: Չոր ոգիին սաղրանքին, որուն շարժառիթը իրր թէ Յաւիտենականին խոստումն է եղած, Յիսուս կը պատասխանէ՝ յիշելով Սուրբ Գիրքին սա միւս մէկ խօսքը. «Ոչ փորձեսցես զՏէր Աստուած քո»:

Որդին Մարգար երկրորդ անգամ կը մատնանէ իր հետեւիլք ճամբան, հաստատելով իր վստահութիւնը, բայց առանց յանձնապատասխանութեան, ու խոնարհ և որդիական հնազանդութեամբ մը անձնատուր ըլլալով Աստուծոյ: Միութիւնը զոր կ'ուզէ պահել Հօրը հետ, այսուհետեւ անքակտելիօրէն հաստատուած է. տիեզերքին մէջ ոչ մէկ բան պիտի կրնայ իր զօրութենէն մերկացնել՝ տիեզերքի ինքնակալ վեհապետին ճանչցած այս Որդին: Բայց իրր երկրաւոր ոգիին մարմնացումը Փրկիչին ներկայացողը դեռ հնարք մը ունի: Եթէ Քրիստոս յանձն առնուր մեծարանք մատուցանել իր մեծութեանը, եթէ «աշխար-

հի իշխան» որ Յիսուսի կ'երևէր իրր թէ աստուածային իշխանութեամբ ճոխացած, մոլորեցուցիչ արարքով մը Հօրը և Որդիին միջև մտնէր:

Վերջին ճիգը մեղքին՝ որ սրտէ ընդոսնուած կը զգայ ինքզինքը զէպի անդունդը. յուսահատակօն փորձը օրհասական թշնամիի մը՝ որ կը հաւաքէ իր ոյժերը, վճռական յարձակումի մը համար: Որովհետեւ նպատակը միևնոյնն է, զէնքը աւելի կը կատարելագործուի, ընծայուած վարձատրութեան հորիզոնը կ'ընդարձակուի՝ ամբողջ մարդկութիւնը իր մէջ ընդգրկելու աստիճան: Տաճարինն նմանող մոլական տեսիլի մը մէջ, Յիսուս կը տեսնէ յանկարծօրէն իր առջև պարզուիլը երկրաւոր թագաւորութեանց և անոնց փառքին կախարդական տեսարանին, մինչդեռ իրեն ծանօթ ներքին ձայն մը արդէն կը զօչէ. «Բեզ տաց զայս ամենայն, եթէ անկեալ երկիր պապանիցես առաջի իմ»:

Մեկնիչները յաճախ զրտել տուած են թէ այս տարօրինակ առաջարկութիւնը չէ, ինչպէս պիտի կարենային կարծել, ցնորական և անարժէք խօսք մը: Մեղքին և իր ցանկութիւններուն պատճառած մոլորութեամբը՝ խաւարի իշխանը արդարեւ կը թագաւորէ աշխարհի մէջ, և ոչ մէկ տաւրակոյս որ՝ եթէ ուզած ըլլար Յիսուս իր այնքան հիւսնալի ձերքերովը մէկտեղ խոնարհիլ անոր իշխանութեան առջև, պիտի տիրանար հարստութեանց և պատիւներու անսահման առատութեան մը: Ո՞վ չի գիտիր թէ ճարտար և հաստատամիտ ետապաշտ մը, որ արդարութիւնը կը ծողրէ և կանգ չ'առնէր ոչ մէկ խղճահարութեան առջև, ի՞նչ աղղկեցութիւններ կրնայ ունենալ: Արդ, այս բոլոր հեռանկարներուն իրենց բովանդակ հրապոյրը տուող բանը այն էր որ Փրկիչը իրաւունք ունէր այդ իշխանութեան, և Մեսիային պատկանող առանձնաշնորհութեանց ու անոր զիրքին նսեմութեան միջև եղած հակապատկերը անոր կեանքին ամենէն զկեցուցիչ վիշտերէն մին էր: Դառն չէ՞ր արդարեւ իրր մարդերուն յետինը նկատուիլ անոնցմէ զորս Աստուծոյ միածին Որդիի գերիվերտյութեամբը պիտի ստորադասէր միայն իրեն: Ու Յիսուսի համար ի՞նչ տառապանք՝ ծառայի մը խոնարհ երևոյթովը անցած ըլ-

լալ այս աշխարհի մէջէն որուն տէրն էր ինքը: Իսկ եթէ տարամերժեր անարգանքի այդ բնութիւնը... եթէ միակ խոյանքով մը տիրանա՞ր այդ փառքին, փոխանակ ըստանալու զայն զոհողութեան և հրաժարումի ըստ երեւութիւն ամուլ աշխատանքով մը... Հոս ալ, սակայն, այս երրորդ անգամ ըլլալով, Յիսուս կը տեսնէ վտանգը, և ի բաց կը դարձնէ հակառակորդին նենգամիտ խորհուրդը. «Երբ, յետս իմ, սատանայ, զի գրեալ է. Տեսուն Աստուծոյ քում երկիր պաղցես, և զնա միայն պաշտեսցես»:

Այսպիսի եղաւ ելքը այս տարօրինակ մենամարտին, որ իր մեծութեամբը շատ աւելի ահաւոր էր և աշխարհի համար ունեցած իր հետեանքներովը շատ աւելի լուրջ, որքան չէին նկատուած պատմութեան ամենէն մեծաշունչ և արիւնահեղ և բանաստեղծներէն այնքան տարփողուած պատերազմները: Ապահովաբար Յիսուս մէկ անգամէն իր գործը չվերջացուց խաւարային ոգիին հետ: Բարոյական փորձութիւնը շարունակուեցաւ միշտ իր կեանքի միջոցին. մարդոց անտարբերութիւնը, ժողովուրդին պետերուն առեւտրութիւնը, իր աշակերտներուն սխալ հասկցումը առեւտրութիւնը, այս ամէնը կրնար անուշադ փորձութեան անդադար վերածնող պատճառ մը ըլլալ իրեն համար: Բայց անպատին այդ բուն կոխը կը մնայ, այնու ամենայնիւ, Փրկչին երկրաւոր ասպարէզին մէջ բողաւորիկ կարեւորութեամբ եղելութիւն մը: Այս յիշատակելի պայքարին մէջ, Յիսուս ընդ միշտ կը տեսնէ այլեւս հետեւիք ճամբան և զգուշանալի վտանգները: Պատուած է այլեւս աշխարհի իշխանին դիմակը. ուստի և չ'անդիտանար թէ աշխարհի մեծութիւնները բուն թափով պիտի հոկոտակին միշտ իրեն, և այս յամառ կոխին վախճանը նշաւականք և մահ պիտի լինի իրեն համար: Ամենակալին առջև վերապրկնած է անիկա իր ուխտը՝ ոչ թէ մարմնոյ զէնքերով այլ զոհողութեան և նուաժանացումի ճամբով ընդունելու փառքը, զոր Աստուած խոստացած էր իրեն: Այս ուղղութեամբ է որ անիկա այսուհետեւ պիտի հետապնդէ իր գործը. իր պաշտօնին պատրաստութիւնը աւարտած է. անոր գործադրութիւնն է որ պիտի սկսի ասկէ վերջը:

Փ. Պ.

ԾԱՌԵՐԸ ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ՄԷՋ

Ա.

ԱՐՄԱԵՆԻՆ

1. Անունը եւ նկարագրութիւնը.

Արմաւենին, որ առատօրէն կ'աճէր Պաղեստինի մէջ, բուսական թագաւորութեան իշխաններէն մին համարուած է: Իր 40-50 տերեւներէ բաղկացեալ ոստերը պտկածեալ կը տարածուին իր բունին վերեւ, որ 15-20 մէդր բարձրութիւն ունի: Ծաղիկները կոյտ կոյտ կը կախուին իր ճապուկ ոստերուն տակէն ու իր պտուղները շատ կը նմանին ձեռքի մատերու, որմէ ծագում առած են՝ յունական դակտիլոս (dactulos = մատ) անունը և սպանիական դակտիլ (dactul) և ֆրանսական datte բառերը: Երբայական samor (tâmôr = արմաւենի) եւ արաբական samr (tamr = արմաւ) բառերը ծառին ներքեւները կը բացատրեն: Իսկ լատինական պալմա (palma) բառը արմաւենիի ոստերուն ձեռքի փերեուն նմանող կորութիւնը կը ցուցնէ:

2. Արմաւենին՝ Պաղեստինի մէջ.

Այս ծառը շատ ծանօթ էր երբեմն Պաղեստինի մէջ, մինչդեռ այսօր Միջերկրականի եղերքները ու քանի մը որոշ տեղեր միայն կը գտնուի: Յովելի մարգարէութեան մէջ (Ա. 12) արմաւենին դասուած է այն ծառերու կարգին, որոնց մարտններէ տպականուիլը կատարեալ աղէտ մը եղած էր բնակիչներուն. «Որթատուեկը ցամաքեցաւ ու թղենին նուազեցաւ. նոնենին, արմաւենին, խնձորենին և արտին բոլոր ծառերը չորցան, ու այսպէս վերցաւ ուրախութիւնը մարդոց որդիներու սիրտերէն»:

Քանանու երկրին հիւսիս-արեւմտեան ծովեղերքը այնքան բազմատեսակ արմաւենիներ կային որ Յոյները «Երկիր Արմաւենեայ» (Phoinix) անուանեցին զայն, ու տակէ ծագում առաւ Փիւնիկե անունը:

Յուդայի երկրին մէջ առատ էր Արմաւենին, ինչպէս կը զրէ Թէոփրաստոս:

Նոյնը կը հաստատեն Ստրաբոն, Պաւսանիաս, Տակիտոս եւ ուրիշ հեղինակներ։ Այդ պատճառաւ է որ Ասմոնեանց կամ Մակարայեցոց իշխանութեան եւ հոսմայեցի դատաւորներու ժամանակի դրամներուն վրայ արմաւենիի ոստ մը քանդակուած կը տեսնենք։ Շմաւոն Մակարեան 138 թուականին (Ն. Ք.) դրամ կոխելու իրաւունք ստացած ըլլալով, մէկ կողմը արմաւենի մը նկարեց սա արձանագրութեամբ. «Ազատութիւն Սիոնի»։ Նոյնպէս 70 թուականին, Երուսաղէմի կործանումէն ետք, Վեսպասիանոս իր շքադրամներուն վրայ քանդակել տուաւ կին մը, որ կուլար նստած արմաւենիի մը տակ՝ «Հրէաստան գերեալ» արձանագրութեամբ։

Երիբով «Քաղաք Արմաւենեաց» անունով յիշուած է Ա. Գրոց մէջ (Բ. Օրէնք ԼԴ. 3, Դատ. Ա. 16, Գ. 13, Բ. Մնաց. ԻԲ. 15)։ Այս քաղաքի արմաւենեաց պարտէզները հարիւր ստադիոն կամ տասնեւութուկէս քիլոմէթր երկարութիւն ունին, կ'ըսէ Ստրաբոն։ Այս տեսակէտով նշանաւոր էր իսկապէս Երիբով, ինչպէս կը վկայեն Յովսէպոս, Պլինիոս, Տակիտոս, Որատիոս եւ Թալմուտը։

Ենգադղի, Մեռեալ Ծովի արեւմտեան եզերքին վրայ, ի հնումն կը կոչուէր Ասասանթամար (Ծննդ. ԺԴ. 7), որ կը նշանակէ «բաժակ արմաւենեաց», եւ Յովսէպոս, Պլինիոս ու Յերոնիմոս խօսած են այդ կողմերու բազմաթիւ արմաւենիներու մասին։ Սիրաքի գիրքին մէջ ըսուած է Իմաստութեան բերնով (ԻԴ. 18). «Ենգադղիի մէջ բարձրացած եմ ես արմաւենիի նման» (*): Նեեմիայի ժամանակ Հրեաները Զիթենեաց Լեռը կ'երթային արմաւենիի տերեւներ բերելու Տաղաւարահաջաց տօնին համար։ Բեքանիա եւս կը նշանակէ «տուն արմաւենեաց». եւ Գալիլեացիները, որոնք Ծաղկադարդի օրը ընկերացան Յիսուսի՝ Բեթփազէն երուսաղէմ, արմաւենեաց ոստեր կը կրէին ձեռքերնին (Յովհ. ԺԲ. 13)։

Երուսաղէմէն քիչ մը հիւսիս, Ռամայի ու Բեթելի միջեւ, տեղ մը կայ որ կը կոչուի Բաաղրամար (Դատ. Ի. 33), որ կը նշանակէ «տեղի արմաւենեաց»։ Հոն եւ

կամ մօտակայ վայր մը կը բարձրանար արմաւենի մը կամ արմաւենեաց թաւուտ մը, որուն ներքեւ Դեբովրա կը դատէր Իսրայելացիները (Դատ. Դ. 5) (*): Արմաւենիի մինչեւ այսօր կը գտնուի տակաւին Նապլուսի, Ճինինի ու Բեյսանի մէջ։ Ըստ Յովսէպոսի Գալիլեայի Լիճին ափերը զարդարուած էին առատ արմաւենիներով։

Եթէ աչքէ անցընենք Ելից եւ Թուոց գիրքերը՝ պիտի տեսնենք որ Իսրայելացիք իրենց Եղիպտոսէ ելլելէն յետոյ տասներկու ջուրի աղբիւրներ եւ եօթանասուն արմաւենիներ գտան Եղիմի մէջ (Ելք ԺԵ. 27, Թիւք ԼԳ. 9)։ Ստանլէյ ուղեւորը միւս յայտնաբերած արմաւենիներու հանգիպեցաւ 1855-ին։ Անունը Տաղմոր կամ Տամար, որ հեռաւոր քաղաք մըն է Դամասկոսի ու Եփրատի մէջտեղ՝ հիմնուած կամ վերաշինուած Սողոմոնի ձեռքով, ի հնումն արմաւենիներով հարուստ վայր մըն էր։ Յոյներն ու Հռոմայեցիները այդ տեղին տուին Պալմիր հոմանիշ անունը, որուն ներքեւ թաքնուած է կարծես արմաւենի (palmier)։

3. Արմաւենիի՝ հարսաւապետական զարդ.

Արմաւենիի նմանութիւնն ունէին Սողոմոնի Տաճարին եւ Եզեկիէլի տեսլական տաճարին զարդերը։ Թերեւս միայն նորատունկ արմաւենիներ կամ արմաւենիի տերեւներ էին անոնք՝ համաչափօրէն շարուած իրարու քով։ Սողոմոն ասոնց նման զարդեր, ինչպէս եւ քերովքներ ու ծաղիկներ քանդակել տուաւ Տաճարին ներքին կողմը (Դ. Թագ. Զ. 26)։ Թագաւորը նոյն զարդերը քանդակել տուաւ նաեւ Սրբութեան եւ Սրբութիւն Սրբոցի մուտքերու դուռներուն վրայ (Դ. Թագ. Զ. 31-35)։ Գալով Եզեկիէլի տեսիլքին՝ անիկա ցոյց կու տայ դրանդիները այն դուռներուն, որոնք կը բացուէին Իսրայելի Դաւիթին վրայ, ցոյց կու տայ նոյնպէս Տաճարի ներքին սրահները, որոնց որմերուն վրայ արմաւենիներ ներկայացնող քանդակազարդեր կային (Եզեկ. Խ. 16, 22, 31, 34, 37)։

(*) Վուլգատա Ենգադղիի սեղ ունի կողմէն եւ սինէական ու աղեքսանդրեան յոյն թարգմանութիւնները՝ ծովափին վրայ։

(*) Քանի մը մեկնիչներ արմաւենիի ձեւով տիւն մը ըլլաւ կը կարծեն զայն։

4. Արմատի գինի.

Քաղաքացւոց եւ եղիպտացւոց նման իտալեացիներն ալ արմատը կ'ուտէին թէ՛ թարմ եւ թէ՛ չոր վիճակի մէջ: Զորը կը գնէին նաեւ փոքրիկ կարկանդակներու մէջ: Այս պատուէն տեսակ մը գինի եւ կը հանէին որ շատ յարգի էր, այն է՝ «եֆարը», որ նոյնպէս կ'արտադրուէր զանազան քաղցրահամ պտուղներէ: Յովսէպոս կը խօսի չխմորուած արմատէ հանուած մեղրի մը կամ օշարակի մը մասին (Պատմ. Գիրք Դ. Գլ. Ը. 3): Մնացորդաց Բ. Գիրքին համաձայն (ԼԱ. 5)՝ եգիպտացի թագաւորութեան ժամանակ իտալեացիները ցորենի, գինիի, ձէթի եւ մեղրի երախայրիքը Աստուծոյ նուիրեցին: Այդ մեղրը արմատի մեղրը ըլլալ կը կարծուի, վասն զի հաւանական է որ փեթակի մեղրը երախայրեաց օրէնքին մէջ անցած ըլլար:

Յիշենք նաեւ՝ թէ արմատենիի ստերը Տաղաւարահարաց տօնին ունձազարդ տաղաւարներ շինելու կը ծառայէին (Դեւտ. ԻԳ. 40, 42):

5. Արմատենիին՝ խորհրդանշան.

Հին Հրէից քով արմատենին ուրախութեան եւ յաղթանակի խորհրդանշանն էր: Շմաւոն Մակարեան արմատենեաց սօսերու սօսաւիւններու մէջէն մտաւ երուսաղէմի միջնաբերդը (Ակրա), զոր գրաւած էր Ասորիներէն (Ա. Մակ. ԺԳ. 51): Ատկէ առաջ Հրեաները ներկայ եղած էին Յուդա Մակաբէի ձեռքով Տաճարի սրբազորութեան՝ արմատենեաց սօսեր ունենալով ձեռքերնին (Բ. Մակ. Ժ. 7): Ըսինք արդէն թէ Մաղկազարդի օրը ինչպէս Հրեաները ընթացան Յիսուսի առջևէն ցնծութեան աղաղակներով եւ արմատենեաց սօսեր ի ձեռնին:

Յիշենք նաեւ Յովհաննու Յայտնութեան մէջ նկարագրուած ընտրեալները, որոնք ձեռքերնին արմատենիներ բռնած ունին՝ իբրեւ յաղթանակի խորհրդանշան (Յայտ. Է. 9):

6. Նմանութիւններ.

Արմատենիի գեղեցկութիւնը սքանչալցում պատճառած է Ս. Գիրքի ներշնչեալ

հեղինակներուն: Սիրաքի մէջ, ինչպէս տեսանք, Իմաստութեան դրուատիքը եղած է՝ նմանցնելով զայն Ենգադդիի արմատենիին (Սիրաք ԻԳ. 18): Սաղմոսի ՉԱ. զլխուն 13 համարին մէջ արգարները նմանցուած են մշտադալար արմատենիին, մինչ չարերը կը նմանին Պաղեստինի հողին վրայ աճող սակաւակեաց խոտին:

Ինչպէս արմատենիի արմատէն ծնած բազմաթիւ ընձիւղները, որոնք մատաղաճ առատունկերու փունջ մը կը ձեացնեն իր չուրջը, նոյնպէս՝ Սիրաքի գեղեցիկ մէկ նկարագրութեան համաձայն՝ Հին Ուխտի քահանաները չըմպատած էին Շմաւոն քահանայակալը՝ որ էր օրգին հռչակաւոր Ոնիաօս:

Ամփոփեց
Մ. Ե. Ն.

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՈՍԳ

Աստուածաբանութիւնը Աստուծոյ խորհուրդն է դիպի մարդը խնամհամ, իսկ իմաստասիրութիւնը մարդուն խորհուրդն է առ Աստուած քարձալցած:

Մարդ չի կրնար երջանիկ ըլլալ՝ քայքայեցնելով ուրիշները երջանիկացնելով:

Բանականութեան յաղթանակն է քարոզ կենցաղավարի անոնց հետ որոնք զուրկ են անկի:

Խոհական անձերու գործը մեծ է. անոնք պաշտօն ունին բանականութիւն ունենալու փոխան անոնց՝ որոնցմէ հեռացած է այն:

Կը սիրեմ զիդացիները. անոնք քիւր իմաստասիրելու չափ քաւական գիտուն չեն:

Մօր մը սիրքը թնութեան զուխործոցն է:

Մօր մը համար առաքինութեան ատենախոսքը վարձքն է՝ իր երիտասարդութիւնը իրել օրինակ իր աղջկան սոցել դնել:

Կնոջ համար օգտախաղցն է պատուաւոր գիտութիւնը՝ սոսնիսն պարսկամոտեանց գիտութիւնն է:

Կինը ծաղիկ մըն է որ շուրջ մեզ միայն անուշահոտութիւն կը բուրհ:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ք Ա Ր Ի Ն Վ Ր Է Ժ Ը

Իր հետ էր սոսկումն, երբ զեն ու զօրքեր
 Լեռան շուրթերու պէս կը հաւաքէր.
 Չոյզ մը փաղափներ զգեսնած անյարիւր՝
 Աղ ցանեց մէկուն, միւսին ալ մոխիր.
 Ու խորձերու քակ քանձ ու հաստաջով՝
 Բերիթն ալ այրեց հրաւէկ շառաջով:

Անարգ Բրոնաւորն Ուսի ու Կրակի
 Ոչ խոցով եւ ո՛չ բոցով կը յագի...
 Հիմա Թեքէսի մօտն է, զայրագի՛ն,
 Քիչ վերջն ալ՝ անոր բարձր աւաւակին.
 Ուր ապաստանած՝ ծեր, սրղայ ու կին,
 Կը սպասեն մահուան անեղ վերելին:

Բայց, այդ սրտապախ եղկելիներէն
 Կին մը համարձակ կը նայի վերէն,
 Դիտելու համար գրլուխը անոր՝
 Ու օձի գրլուխ մ'է եղեռնաւոր...
 Ու բան մը բրոնած իր ձեռքերուն մէջ՝
 Վեր կ'առնէ, զալով ուժգին եղեւջ:

Քար մ'էր այն լըպիրծ, որ եղբայրասպան
 Դաւի մը երբեմն ըլլալով վրկան,
 Ապաժոյծներու՝ ցրուած ուղեղի
 Ծրծած էր ցայտուցն ու հարպն աղետի...
 Ու դէպի վար շէ՛տ նետուած՝ շանթային
 Զարկով պայթեցուց զանկը հրակային:

Երբ Աբիմելէֆ ինկաւ դիտապաս,
 Ու դեռ չէր փրչած իր շունչն անըզգաս,
 Համհարգին զրաւ վերջին իր հրամանն՝
 Արդար հրամանը անձին սասակման...
 «Փութա՛ ու մըխէ ֆու սուրբդ կողիս,
 Որ չըսեն՝ քէ կին մը սպաննած է զիս»:

Այդ կընոջ ձեռքի զէնքը վրիժական
 Բեկորն էր փառին, որուն վրայ ա՛յնքան
 Գլուխներ էր ջաղխած խանձով կասաղի
 Ապիրաս զաւակն Յերոբաաղի:

Ե. Ե. Դ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԻԶ ԵՒ ՇՈԹՈՒԿԱՆՑ ՏՈՂՄԸ

Ա.

Անիի շրջանից, տարաբաղադար, շատ քիչ ձեռագիրներ են հասել մեր ձեռքը, և խօսքը չի վերաբերում Բագրատունեաց և աւելի հին շրջանի Անիին միայն, այլ և Զաքարիանց ժամանակին: Վաճառականութեամբ, ճարտարապետական բարձր արուեստով, կեանքի ճոխութեամբ և փարթամութեամբ ուռճացած այդ քաղաքը, ինչպէս նկարագրում է մեզ Լաստիվերացին, կամ Զաքարիան շրջանի նիւթական մշակութի մնացորդներն են ցոյց տալիս, ակադեմիկ Մառի պեղումներով երեւան հանուած, չէր կարող ձեռագրական արուեստի մէջ եւս գլուխգործոցներ չստեղծել: Բայց բուն Անիից, զրեթէ ոչինչ ունենք, եթէ չհաշուենք Պետրոս Գետադարձի ժամանակի մեզ հասած մի երկու ձեռագիրները. Անին շարունակ կողոպտւածների ենթարկուելով, սելջուկեան, մոնղոլական և յետմոնղոլական շրջաններում, կողոպտուել է կամ ոչնչացման ենթարկուել, յատկապէս, թանգարմէք և թեթե փոխադրելի մնացորդներով, որոնց թւում և ձեռագիրներն են:

Անիին կից վանքերից Հոռոմոսի վանքն է, որ ամենից աւելի զեր է կատարել մանրանկարչական և զրջութեան արուեստների կողմից. տաճարների բազմութիւնը և արձանագրութիւնների յաճախութիւնը ԺԱ. դարից սկսած, բայց մանաւանդ ԺԳ. և Նոյն իսկ ԺԴ. դարու առաջին կիսում, մեր ձեռքը հասած մի քանի մնացորդներն ու տեղեկութիւնները հաստատում են այդ իրողութիւնը⁽¹⁾: Մեզ յայտնի հնագոյն ձե-

(1) Բացի այստեղ յիշուելիքներից նաեւ Հաղբատի նշանաւոր աւետարանը, Գետաշէնից բերուած մեր ձեռքով, որ կազմուել է «հրամանաւ հաւր Մխիթարայ» «ի վանքս Հոռոմոսի». կազմողն է Արքահամ եւ նկարիչը Մարգարէ: Զեռ. էջմ. N 3613, Սամուէլ Անեցու ժամանակագրութիւնը առանց յաւելումների, արեւելեան, հին բոլորգրով, որ գրել է

ազգիրն այդ վանքում, գրուած է 1181 թուականին, Յովհաննէս գրչի ձեռքով, «հրամանաւ Վարդանայ երէց եղբար իմոյ եւ ուսուցչի, եւ սատարութեամբ կրտսեր եղբար աշխարհաւարի՝ Գրիգորոյ», «ի թուիս Հայոց. ՈՒ. ի տիեզերահռչակ վանս Հոռոմոսի՝ ընդ հովանեաւ սուրբ Յովաննիսի, ի հայրապետութեան տեառն Բարսղի, եւ յառաջորդութեան ուխտիս իւրապետոյ, եւ ի հոգևոր տեսչութեան Կարապետի ծերացելոյ իմաստիւք ի Քրիստոս»: Այս յիշատակարանից մի հատուած նմանահանութեամբ տալիս է Ալիշան⁽¹⁾, որից կարելի է տեսնել, թէ ինչպիսի բարձրութեան և գեղեցկութեան էր հասել այդ տեղ գրչութեան արուեստը: Զեռագրի մանրամասն նկարագրութիւնը տալիս է Բարսեղ Սարգսեանը⁽²⁾, որից երեւում է, թէ արուեստը զուտ արեւելեան է, և հաւանօրէն, աւանդութիւն դարձած վանքի գրիչների և նկարիչների համար, որովհետեւ նոյն վանքում յետագայում պատրաստուած ձեռագիրներն էլ նման բնոյթ ունին, որոնց մասին պիտի խօսենք այստեղ:

Բ.

Հոռոմոսի վանքի համեմատաբար ամենից աւելի մեզ ծանօթ գրիչն ու նկարիչը Իգնատիոսն է, որ և ներկայ ուսումնասիրութեան առարկան է: Հնագոյն ձե-

Մխիթար գրիչ Անեցի, 26թ. «Զյուսնեալս յարդիւնական գործոց, զչուառ գրիչս, զՄխիթարիչ Անեցի, սուտանուն տրեղայ եւ աշակերտ բանի ի վանացն Հոռոմոսի, սնեալ առ ռոն սուրբ Յովաննիսի, յիշեսցիք ի Քրիստոս աղաչեմ»: Երեւանի թանգ. N 99 | 94 աւետարանի ոսկեբրչական կազմը, տե՛ս մեր «Մի էջ հայ արուեստի և մշակութի պատմութիւնից». Տաթեւ վեցերորդ գիրք, նաեւ առանձին զըրոյկով, Հայէս, 1930, պրակ Ը:

(1) Շիրակ. 27:

(2) Ցուցակ Վնեսակ. Մխիթ. եր. 381:

ազգիրը, որ նա գրել է և նկարագրել է Հառույթ Թառի Ամենափրկիչ վանքի Թառ. զէս և Հայրապետ կրօնաւորների համար 1214 թուին գրած, մեծագիր աւետարանն է, որ այժմ գտնուում է Վենետիկի Մխիթարեանց մատենադարանում և որի Յովհաննու սկզբնադարձը դառնաւոր նմանահանութեամբ տալիս է Ալիշանը⁽¹⁾, իսկ ձեռագրի մանրամասն նկարագրութիւնը Բարսեղ Սարգսեանը⁽²⁾, Գլխաւոր յիշատակարանը գտնուում է վերջում և գրուած է ստացողների բերանից, որից և քաղուած ենք հետեւեալ տեղեկութիւնները. «ստաք գրել և նկարել Բզնատիոս գրչի ստիւով և երանգ երանգ խառնուածով զարդարեալ, ի վանքս որ կոչի Հառութառ, ընդ հովանեաւ սուրբ կաթողիկոսի և մեծահոգեակ սուրբ Նշանի» Ամենափրկիչի և ամենաբարեւ Պապոս վարդապետի և այլ սուրբ և ճգնազգեաց և համակամ եղբարց, որոց ողորմեացի Քրիստոս Աստուածամէն»։ Զեռագիրը գրուած է «Թուին Հայոց Ուր. Զեռամբ Բզնատիոս մեղառարի»։ Հ. Սարգսեանը յայտնում է, որ 92 տնկարուած խաչի պատուանդանի վերայ գեղեցիկօրէն և մանր երկաթագրով գրուած է. «Բարեխառն Բզնատիոսի», որից իրաւամբ եզրակացնում է, որ գրիչն ու նկարիչը նոյն Բզնատիոսն է։ Մեծ յիշատակարանի վերջում մի օտար ձեռք աւելացրել է. «Հառութի վանացն օսկեալու օււտարանն և այս մին գրչի է գրած», որից և պիտի եզրակացնել, որ նա Ուր. Թուականից առաջ կամ յետոյ գրել է մի աւետարան Հոռոմոսի վանքի համար, որ գրուել է օսկեալու օււտի մէջ և մեր ձեռքը չէ հասել։

Վենետիկի ձեռագիրը, տարարազարար, շատ փնտուած վիճակի մէջ է, ոչ միայն առաջին թերթերը՝ 2-9՝ խոնաւութիւնից և սև հեղուկից փնտուած են, այլ և հանուած են նկարներն ու խորանները, լուսանցքի զարդերից շատերը պատուած, առաջին տետրից էլ պակաս են չորս թերթ։ Բայց և այնպէս մնացած են երկու կիսախորան և բազմաթիւ լուսանցքի զարդեր, որոնց մասին զոգասանքով է գրուած Հ. Սար-

գսեանը. «Զորդագիրք խառ շատ են և բազմազունեան, օսկեղարդ։ Յոյժ գեղեցիկ են Մարկոսի Աւետ. մեծ սկրնատառը՝ Ս. որուն մէջ նազելի խաչ մը նկարեալ է դեղեցկազարդ և վերը օսկեղոյն մահիկը, եղջիրները դէպի վեր դարձած։ Յովհ. Աւետ. գեղեցկազարդ մեծ սկրնատառն իսկ Խորանները չկան, այլ միայն երկու կիսախորաններ, այսինքն Մարկոսի և Յովհաննու. քաղմազունեան և օսկեղարդ, երկուքն ևս բազմազարդ են և յոյժ գեղեցիկ»։ Իսկ նկարագրութիւնը Հ. Սարգսեանը վերջոյցնում է. «մէկ խօսքով Աւետարանի մանրանկարքն առհասարակ նաև իրենց մօթ դոյներու նրբերանգ խառնուածքովը հիանալի լուսատուներն կարտացոլացնեն, յորս ակներև կը տեսնուի ծագիկոյն թէ ճարտար արուեստը և թէ նորր ճաշակը միանգամայն»։

Պ.

Բզնատիոսի դործն է նաև Էջմիածնի N 230/1519 (Կար. 223) Բազնայրի կոչուած աւետարանը, այժմ հասարակ կալէպատ կազմով⁽¹⁾ ընտիր մագաղաթ, մեծագիր՝ 41, 8x29, 2սմ., խոշոր երկաթագիր և նկարազարդ, իշխանաց իշխան պատրոն Խառնաթի և իւր Խաթուն կենջ ըստացմամբ. «Զպատրոն Խառնառ որդի Ամիր-Սարգսի և զամուսին իւր զԽաթուն յիշնոյլք յաղաթս, որ ստացան զաւետարան Բազնայրի Աստուածածնի վանքի յիշատակի իւրեանց սիրելի և անդրանիկ Սասնային, որ տղայ հասակաւ փոխեցաւ ի Քրիստոս և սուգ մեծ եթող ծնաւոյց իւրոց, որ կարգաթ յԷջմիածն ի սուրբ յաղաթս ձեր, աղաչեմք», 99ր։ Պատրոն Խառնառ Զաքարէ և Իսանէ սպասաւորներ յօրեկոթ որդին էր. «Իշխան պատրոն Խառնառ որդի Ամիր-Սարգսին, որ էր

(1) Սկզբնական կազմի մասին ունինք յետագայում անդեկութիւն «Պրիգոր Իուլցեսի որդի Պարոնի յիշատակարանի մէջ 22է = 1368 թուականից. «տեսի զոտրք աւետարանս որ էր գրեալ և զարդարեալ օսկեալ և աւճարով մեծ պատրոն Խառնառ և ընծաւալ էր յիշատակ ի սուրբ Աստուածածնին Բզնէրի. անցեալ էր քաղուած ժամանակ և աւճարն և օսկին խախտալ էր և անցեալ, ուստի և ինքը նորոգել է տալիս»։

(1) Այրարատ. 356։

(2) Յուլիական Վենետիկ. Մխիթ. եր. 192-է93։

եղբայր մար կեսառոստաց Հայոց և Վրաց և ամենայն Ափստողաց. բարեպաշտիցն և Ավ. գաւարացեացն մեծին Զաքարիայի և Իւանէի»։ 297ա.։ Նորան էր յանձնուած Շահնշահ մեծի և ապա սորա որդի Զաքարիայի կրթութիւնը, լինելով Զաքարիայի տան «մախտուր թախուցէս, որ ըստ մերումս թարգմանի գլուխ իշխեցող և հրամանատար ամենայն իշխեցողաց և գլխաւորաց տան թագաւորութեան տեառն իւրոյ»։

Աւետարանը նուիրուած էր ոչ միայն խառնասի որդի Սասնայի, այլ և սորա մօր՝ Խոթթու խաթունի յիշատակին, որ «(յազ) գէ գո(լով) պարսիկ», քրիստոնեութիւն էր ընդունած և որդու մահուանից երկու տարի յետոյ ինքն էլ վախճանուել էր և թաղուել «ի տապանի անդրանկին իւրոյ», որ Բագնայրի վանքն էր⁽¹⁾։ Ապա Խառասը իւր երկրորդ կնոջ Զմրուխտ խաթունի հետ, «որ և սա ազգաւ տաճիկ գոլով յաղնուական և փառաւորագոյն յազգէ ի մեծ նախարարացն Պարսից», նոյնպէս քրիստոնէութիւն ընդունած, գրել է տալիս զգուրբ աւետարանս ի յիշատակ անդրանկի իմոյ Սասնային և մար նորին Խոթթու խաթունին և ինձ բազմամեղիս և ամուսնոյ իմոյ Զմրուխտ խաթունին և սիրելի դստրեկի իմոյ Թայիկ թագուհւոյ, ամուսնոյ

(¹) Նոյն վանքի արձանագրութիւնների մէջ խօսք կայ ևս ուրիշ ձեռագիրների նուիրաբերութեան մասին. 1262 թուին Դարեգոյն երէց որդի Մանգիկ երիցու և ամուսինը Մարիամ կալուածական պարզեւների հետ տալիս են և «մի տաւնական մագաղաթ, մի աւետարան ոսկեփափ» (Ալիշան, Շիրակ 119)։ Բայց աւելի կարեւոր է հետեւեալ տեղեկութիւնը, որ Յոհան արեղան գրում է 257 (= 1365) թուին գրած յիշատակարանի մէջ. «Աստաւար յանգելեալ կատարեցաւ տառս աստուածաշունչ բարձրաբարոզ սուրբ մարգարէիս Եսայեա, ի ստոյգ և ընտիր աւրինակէ որ կռիի Բագնայրեցի, զոր սուրբ վարդապետին Յովսէփայ գտեալ թարգմանչացն գրած ի մայրաքաղաքն Հաղարատ» (260. էջմ. 980 նյգ)։ Ո՞վ է այս Յովսէփ վարդապետը, հաստատ ստել չենք կարող, բայց կարծում ենք վանականի աշակերտներից մէկը՝ Վարդանի, Կիրակոսի և Առաքելի աշակերտակիցը ըստ Մաղաքիայի (Ս. Պետրբուրգ, 1870. եր. 12) կամ ըստ Սրբէլեանի ժամանակագրութեան (260. երեւանի թանգ.) Աղջոց վանքում 1279 թ. վախճանած Նոյնանուն վարդապետը. «216 կատարի մեծ վարդապետն Յովսէփ ի վանսն Ախլոց»։ Տես և Գանձակեցի Դուկ. հրատ. եր 296, 313, 315։

անդրանկի իմոյ որ է գտում ևս շառաւեղ թագաւորացն Հայոց և վասն յերկար կենդանութեան սիրելի որդւոյ իմոյ Վասակայ», և նուիրում է Բագնայրի վանքին, «ի տէրութեան տեղւոյն տեառն Գրիգորոյ, որ մագլխատոսն ասի, վերադիտողի աթոռոյս Անուոյ և յառաջնորդութեան հար Սիմեոնի»⁽¹⁾։

Բագնայրի արձանագրութիւններից մէկը գրուած է հէնց Սասնայի մօր Խոթթու խաթունի կողմից ՈՀԸ կամ ՈՀԲ թուականին, հաւանօրէն առաջինը, որից յետոյ ՈՀԱ թուին գրուել է այս չքեղ և փառաւոր աւետարանը որդու և մօր յիշատակին (զժուար թէ ՈՀԲ թուականից՝ այդքան երկար՝ ապասէր Խառաս իւր հանգուցեալների յիշատակը անմահացնելու համար)։ Արձանագրութիւնը փոքր ինչ փչացած է, բայց երեւում է, որ նա կալուածներ է նուիրել Բագնայրի սուրբ ուխտին՝ «յառազս յիշատակաց մերոց և անդրանկին մերո Սասնային, որ կիսաւրեա փոխեց(աւ) և սուգ մեծ եթող ծնողաց իւրոց»։ Հայր Սիմէոն իւր միարանների հետ յատկացնում է քառասուն օր պատարագել, քսան խաթունին, տաս Խառասին և տաս Սասնային⁽²⁾։

Արձանագրութիւնների մէջ շուշնիք տեղեկութիւն և հանգուցեալ Սասնայի կնոջ Թայիկի մասին. նա Ապիրատի որդու Շարափշահի ազնիւին էր. ծնողներն առանձին առանձին և ինքը նուիրաբերութիւններ ունին Բագնայրի վանքին հայր Սիմէոնի, իսկ Թայիկին ինքը հայր Սիմէոնի և ապա նորա յաջորդ Արրահամի օրով⁽³⁾։ մի տեղ նա անուանում է իրեն «Թաիկ թագուհի դուստր Շարափշահի», միւսում տառնց «Թագուհի» կոչման։ Աւելի ուշ ԶմԲ (= 1269) թուին «Թաիկ թագուհի դուստր Շարափշահին» տալիս է Հոռոմոսի

(¹) Այս յիշատակարանի մի մասը բուն ձեռագրից պոկուած էր և պահպանակ դարձած N 153 / 177 Աստուածաշնչի, իսկ մի մասն էլ, որ թուականն է, N 1259 / 1134 ձեռագրի. առաջինը գտել և կցել է ձեռագրին հանգուցեալ Սահակ վարդապետ Ամասունին, իսկ երկրորդը մենք։

(²) Հ. Ներսէս Սարգսեան, Տեղագր. ի Փոքր և ի Մեծ Հայս. Վնեւակ. 1864, 179, Ալիշան. Շիրակ. 116։

(³) Սարգսեան, Տեղագր. 185. 186. 187, Ալիշան. Շիրակ. 118. 119։

վանքին «ԿԱՐԷԼԻ աղն որ ի Դիմա դառնն (Անիում) զոր իմ որդին Հազարպէկն ի Դարեգոյնէն գրաւկնեց : Է : Ծ : սպիտակ : Ը : Ծ : սպ : ի վերա խարճ արար որ եղաւ Ռ : Ծ : սպ : և ստանում է երկու պատարագ, մէկն իրեն, միւսը Հազարպէկին⁽¹⁾ : Ինչո՞ւ էր նա իրեն կամ Սաւաւսը նորան «Թագուհի» անուանում, պարզ չէ : հաւանօրէն հայրը կամ պապը ամուսնացած էր Կիրիկեաններ թագաւորող տան աղջիկներէն մէկի հետ : հօր կողմէն նա Պահլաւուն էր⁽²⁾ :

ԿԱՐԵԼԻՆ ՍՐՔԵՊՍ. ՅՈՒՍԷՓԵԱՆ

(Շար.)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՀԱՅ ԱՐՔՈՒՆԻՔԻՆ
ԵՒ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ
ԺԳ. ԴԱՐՈՒՆ ՕՏԱՐ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԻ ՄԸ
ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այս ճանապարհորդն է գերմանացի Պրոքարտ բնիկ Սթրազպուրկցի, որ Կ'ապրէր ԺԳ. դարուն : Տոմինիկեան կարգէն կրօնաւոր մ'էր ան և 1232 ին ճամբորդած է Արեւելք : Այցելած է Եգիպտոս, Սիրիա և Կիրիկիա՝ ուր հաստատուած էր հայկական արքունիքը : Կ'ըսուի թէ ան տասը տարի ապրած է Երուսաղէմի Սիոնի վանքը և իր կեանքին վերջին տարիներուն անցած է Եւրոպա : Անոր մահուան թուականը յայտնի չէ : Aubrey Stewart անգղիերէնի թարգմանած է անոր Ուղեգրութիւնը որ հաւանաբար խմբագրուած է 1260, 1263, 1268 և 1271 թուականներէ վերջ, և 1291 և 1285 թուականներէն առաջ : Թարգմանիչը ի զովեստ Պրոքարտի կը գրէ հետեւեալ խօսքերը իր յառաջարանին մէջ. «Ան անկեղծ հաւատացեալ մ'էր, օտար եկեղեցիներու հանգէպ իր սէրը շատ գնահա-

տելի էր : Խմաստուն և հանճարեղ էր ան, իր ճամբորդութեանց ժամանակ շարունակ տեղեկութիւններ կը քաղէր և կ'իրարցնէր զանոնք : Կ'ապրէր օտար կրօնականներուն մէջ, ընդունելով զանոնք իրր կըրայր : Նկարագրով խոնարհ էր և արի, հետաքրքիր ու բարեպաշտ, իր ուշադիր հետաքրքրութեամբ Պրոքարտ գրի առած է աշխարհագրութեան և բնական պատմութեան գիտելիքներ՝ որոնցմէ շատերը օգտուած են : Պրոքարտէն օգտուած են նաև ուրիշ ուխտաւոր ուղեգիրներ, ինչպէս Ֆելիքս Ֆապրի և Մարինօ Սանթիթօ և այլք : Իր Ուղեգրութիւնը գրի առած է միջին դարու ընտիր լատիներէնով մը» :

Կիրիկիոյ հայ արքունիքին ու հայ եկեղեցականութեան մասին զրաժները անաշատ են և ճշգրիտ, կը հիանայ հայոց թագաւորին և թագուհիին և անոնց իշխաններուն, ինչպէս նաև հայ եկեղեցականաց ու ժողովրդեան բարեպաշտութեան վրայ : տեղեկութիւններ կուտայ կաթողիկոսին և միւս եկեղեցականաց աստղին վրայ : մէջ կը բերէ հայ արքունեաց ներքին կեանքին սովորութիւնները, թագաւորին և եկեղեցականաց կողմէ արուած կրօնական պատիժները, կը յայտնէ հայ ծէսի նկատմամբ իր հիացումը ևն : Պրոքարտի Ուղեգրութեան հայկական այս մասը թարգմանութեամբ ստորեւ կուտանք, իրր շահեկան գրուածք մը, մեր կողմէն ինչ ինչ մասերը ծանօթագրելով : Հ. Ալիշան քանի մը տող միայն Պրոքարտէն առած է իր Սիստուանին մէջ (տե՛ս էջ 225), սակայն հայ եկեղեցւոյ մասին անոր գրածները բոլորովին զանց ընելով :

«Հայոց առաջնորդներուն գլուխը կը կոչուի կաթողիկոս : Անոր քով ֆնացի տասնեւչորս օր, ան իր մօտ ունի արքեպիսկոպոսներ և եպիսկոպոսներ, վանահայրեր և ուրիշ եկեղեցականներ : Ան իր սնունդովը, զգեստներովը և կենցաղովը այնքան օրինակելի է որ՝ անոր նման ոչ մին տեսած ևմ, ըլլայ կրօնական, ըլլայ աշխարհական, և ստոյգ կերպով կը յայտարարեմ թէ՛ իմ կարմիքովս իր հազած գգեստները հինգ ստերլին ըլլին արժէք չունին : սակայն ան ունի շատ հաստատուն զգեսակներ և մեծ եկամուտներ, և

(1) Ալիշան. Երրակ. 28 :

(2) Ապիրատ Պահլաւունու որդիքն էին Տէր Սարգիս և Թադիկ հայրը Շարափշահ. (Սարգսեան. Տեղագր. 179. 181. 185. 186 : Ալիշան. Երրակ. 117. 120.)

հարուստ է ո՛հէ հասարակ մարդէ տեղի: Ան կը հազնի ոչխարի կարմիր մորթէ կոշտ մուշտակ մը, շատ մաշած եւ տղեղ, եւ լայն թևերով, և անոր տակէն շատ հինցած գորշ պարկզօտ մը, և գրեթէ մաշած: Բաց աստի, ան կը հազնի սև փորուրար մը, և ածան տեսակէն հաստ սև կրկնոց մը⁽¹⁾: Տեսայ հայոց կիլիկիոյ թագաւորը⁽²⁾ իր բոլոր աղնուական իշխաններով որոնք խոնարհութեամբ և մեծ յարգանքով կը նստէին անոր մօտ. թագաւորը յաճախ իր անդրանիկ որդւոյն⁽³⁾ հետ կը մնար և որ մեծ բարեպաշտութեամբ մտիկ կ'ընէր անկէ Աստուծոյ խօսքը: Կաթողիկոսը և Առաջնորդները Մեծ-Պահոց մէջ պահք կը բռնէին հացով և ջրով միայն, այնպէս կ'ընէին նաև թագաւորը և իր բոլոր իշխանները, բայց Աւետման տօնէն, երբ իմ ներկայութեանս, կաթողիկոսը թոյլատրեց իրեն քիչ մը ձուկ ուտել և գլինի խմել⁽⁴⁾: Նոյն օրը պատարագ մատուցուեցաւ ի ներկայութեան կաթողիկո-

սին, թագաւորին և թագուհւոյն⁽¹⁾, իրենց ծէսը շատ բարեպաշտական է. քահանաները և եպիսկոպոսները մերկններուն նման կը զգեստաւորուին: Պատարագին կը գործածեն անխմոր հաց, կը կորզան Առաքելական Թուղթերը, Աւետարանները, կ'երգեն Ս. Աստուած, Հայր մեր միւսնոյն բառերով, ինչպէս մենք, բայց իրենց սեփական լեզուով և գրերով, վասն զի անոնք ունին իրենց յատուկ լեզուն և այբուբենը: Կաթողիկոսը և միւս բոլոր Առաջնորդները վանական են, և ամբողջ Արեւելքի մէջ, մէկ ծայրէն միւսը, չկայ ո՛հէ ազգի մը Առաջնորդ որ բացառաբար վանական ըլլայ: Բոլոր վանականները մեծապէս յարգելի են և ի պատուի⁽²⁾: Կղե-

ւորին որ կը տրամադրէր նոյն օրը լուծել պահքը. Օմնեցին պաշտօններուն թոյլ կուտար, պահքի շարք աւ կիրակի օրերը լուծել (Է. Կան.), ինչպէս երբեմն սովորութիւն էր Երուսաղէմի եկեղեցիին մէջ:

Որքան որ ԺԲ. դարուն Տաւուշեցի Յովնան վրդ. վերջնականապէս պահանջ դրաւ Մեծ Պահքի շարք և կիրակի օրերն ալ միւս օրերուն պէս պահօք վճարել. բայց ԺԳ. դարուն տակաւին գործադրելի էր Օմնեցիին կանոնը:

(1) Թագուհիին անունն էր Զապէլ, դուստր Լեւոն Բ. թագաւորին, որուն մահէն յետոյ Զապէլ թագուհի հռչակուեցաւ Աղամ Կասիմի (կամ Սիրադանի, աղգաւ Հոռոմ) խնամակալութեան տակ. բայց այս վերջնոյս սպանութեամբ լամբրոնի Պարոն կոստանդինը Պայլ նշանակուեցաւ: Հայք տեսնելով որ Զապէլի անչափահասութենէն խնդիրներ կը ծագին, Զապէլը ամուսնացուցին Անտոնիի դուստր Բոյեմոնդոսի դստեր փրկւողոսի հետ որուն ինչ ինչ պայմաններով թագաւորական իշխանութիւնը յանձնուեցաւ կոստանդին իշխանի խնամակալութեան տակ. բայց փրկւողոս երբ ինքնիշխան գործել սկսաւ եւ չպահեց իր պայմանները, հայք բռնեցին զայն և բանտարկեցին, և ան բանտին մէջ մեռաւ: Յետոյ կաթողիկոս և կոստանդին իշխան Զապէլը ամուսնացուցին Հեթումի հետ որ զահակալեց: Հեթումի պատկերին հետ Զապէլի պատկերով դրամներ զրոշմուած են: Զապէլ Հեթումի հետ ամուսնութենէն ունեցաւ երեք մանչ զաւակ և հինգ աղջիկներ: Վախճանած է ան 1252ին:

(2) ԺԳ. դարուն հայ վանականները վանքերէն դուրս գալով քաղաքներու եկեղեցիներու մէջ կը կատարէին պաշտամունք և կը գրաւէին բարձր դիրքեր. նոյն իսկ կաթողիկոսներ կ'ընտրուէին անոնց մէջէն, ինչպէս էր Բարձրբերդցին. առաջնորդները վանականներ էին որոնց կեդրոնն վանքն էր և քաղաքները ու գիւղերը կ'այցելէին պարբերաբար: Առաջնորդ բառը Պրո-

(1) Յիշուած կաթողիկոսին անունն է Կոստանդին Ա. Բարձրբերդցի. Միխայ վանքին եպիսկոպոսը, Պապեոսնի և Բարձրբերդի մօտ, կաթողիկոս 1221ին, 46 տարի կաթողիկոսութիւն ըրած և վախճանած 1267ին:

Այս դարուն կիլիկիոյ հայրապետներէն ումանք կը խորշէին հանդերձի վաճառութենէն, ինչպէս կը գրեն Օրբելեան և Սմբատ պատմիչ. վերջինս կ'աւելցնէ Յովհաննէս Մեծարարոյ կաթողիկոսին համար ըսելով. «ամապնոցյ անձամբ»: Կոստանդին Ա. Բարձրբերդցի կը թուի նշմարիտ հետեղմը եղած է տարադի տեսակէտով Մեծարարոյ կաթողիկոսին և իրաւարար կ'արգարանայ Պրոքարոսի վերի նկարագրութիւնը կաթողիկոսի անուր և հինգած հանդերձներու մասին: Բայց երկու կաթողիկոսներն ալ իմաստուն, առաս և սեղանով աբխալեցի էին. ինչպէս Պրոքարոսի խօսքերէն ալ կը հասկնուի:

(2) Հայոց թագաւորն էր Հերոմ Ա. Կոստանդին խնամակալին փոքր որդին որ Լեւոն Բ. թագաւորին Զապէլ աղջկան հետ ամուսնանալէ վերջ 1226ին զահակալեց, և 45 տարի իշխանութիւն վարելէ վերջ, 1270ին վախճանեցաւ:

(3) Հեթումի անդրանիկ որդին էր Լեւոն որ 1266ին Մառիի ճակատամարտին մէջ գերի ինկաւ Եգիպտացոց ձեռքը, և քիչ ժամանակ յետոյ գերութենէ վերադառնալով՝ Հեթում Ա. ի մահուանէ վերջ զահակալեց 1270ին Լեւոն Գ. անուամբ. և կը վախճանի 1289ին:

(4) Նոյն տարին Աւետման տօնը հաւանաբար կը հանդիպէր Մեծ Պահոց շարքի կամ կրեթակէ օրը. կաթողիկոսը կը հետեւէր Օմնեցիին կա-

րիկոսները և քահանաները հեղինակութիւն չունին, և աշխարհական մը կարելւորութիւն չ'ընծայեր անոնց, և ժամերգութիւն կատարելէ զատ ուրիշ պարտականութիւն չունին: Կանոնական ժամերը կ'իմացնեն կոչնակ զարնելով, վասն զի զանգակ չունին⁽¹⁾: Դիշերը երբ նշան կը արուի, ժողովուրդը կը հրաւիրուի տունէն եկեղեցի գալու: Երբ գիշերային պաշտամունքը կը լրանայ՝ կրկին քնանալու համար տուն չեն երթար, այլ կը մնան եկեղեցի, խրատ կը արուի մինչև պատարագի ժամը, կամ մինչև կրորդ ժամ, եթէ տօնի օր ըլլայ: Ասկէ զատ, անոնք արտօնութիւն չունին, բացի նոյն հրահանգներէն՝ որ կը արուին վարդապետներուն կողմէն: Բոլոր քահանաները ամուսնացած են, այն պատճառաւ չեն կըրնար առաջնորդ ըլլալ՝ երբ կ'նոջ տէր են: Անոնք չեն կրնար պատարագել երկուշաբթի օրերը, ոչ ալ մինչև ուրբաթ, որքան ալ մեծ տօն պատահելու ըլլայ նոյն օրերը, բայց անոնք ազատ են խօսիլ իրենց կանանց հետ. սակայն չարաթ և կիրակէ օրերը մեծ հանդիսաւորութեամբ կրնան պատարագել⁽²⁾: Քահանայ մը իր կնոջ մահ

ունէ վերջ ապաշխարող կը գառնայ և երկրորդ անգամ չի կրնար ամուսնանալ, եթէ ան պոռնկութեամբ կամ շնութեամբ մեղանչէ, կը զրկուի եկեղեցիէն և իր պաշտօնէն, ի նպատակ իրեն ո՛ր է շնորհարարութիւն չի կրնար ըլլալ: Եթէ քահանայի մը կինը շնութեամբ մեղանչէ, ան կրնայ ապաշխարող ըլլալ. կամ կը զրկուի եկեղեցիէն և իր պաշտօնէն, և իր կինը կը կորսնցնէ իր քրթը⁽³⁾ և անոր հոմանին կը նիրքինացնեն⁽⁴⁾: Թէպէտ ան ըլլայ ամուսնացեալ մարդ: Անձամբ տեսած եմ այս պարագան: Երբ քահանայ մը կը վախճանի, անոր կինը ապաշխարող կ'ըլլայ: Եթէ ան կրկին ամուսնանայ, կենդանւոյն կ'այրուի⁽⁵⁾. Իսկ եթէ պերճաղիճ (courtesan) գառնայ, անոր վեաս չի արուիր⁽⁶⁾: Իրենց մէջ ունին նոր հրահանգ մը թէ քահանայ մը, նման առաքելոյն, կնութեան կ'առնուէ կոյս մը: Հայ քահանաները աշխարհականներէն կը տարբերին սպիտակ կտաւէ հանդերձով, զոր կը փաթաթեն իրենց պարանոցին և ուսերուն շուրջը:

Այն զոյրերը որ զոգութիւն և զանա-

տի այդ գրածէն կ'երևի թէ կիւրկիոյ ոչ վանական մարդապետ չարաթի և կիւրակէի պատարագները յատկացուցած էին քահանայից:

(1) Մինչև վերջերս արգիւրեւած էր ի դէպ միայն կամ միւսին մահուան քահանայից եւ անոնց կնիքներուն վերստին ամուսնութիւնը. մեղանչող քահանան կը պատժուէր, նոյն իսկ կնոջ մեղանչումի պարագային ալ քահանան կը պատժուէր և կնոջ քրթին ալ կը կորուէր (Մխիթար Գոշի դատաստանագիրք, հրատ. Բաղտամեան վրդ. ի. էջ 116):

(2) Քահանային կնոջ հետ մեղանչող մարդը ի պատիժ ըստ եկեղեցական օրինաց կը ներքինացնէին. Մխիթար Գոշի դատաստանագիրքը ներքինացման համար կը գործածէ «հատանել զառական», «առանց ամենայն պատճառի հատանել զձաճուկն» բացատրութիւնը (էջ 116):

(3) Վիկտորիանոյն կ'այրուի պատիժը Մովսիսական կը թուի, ինչպէս կը յիշէ Մխիթար Գոշ (տե՛ս վերը, էջ 116): Նոյնպէս Մովսիսական օրինաց ըմբռնումով է 1243 ին Սիսի մէջ գուժարուած ժողովին որոշումներէն յիշոցներու դէմ տրամադրուած ժէ. կանոնը որ հայհոյիչներուն «զլեզուս հասցնէ կամ լեզուն ծակեցոյցն եւ լաթ ի նետս ամցնէ, եւ ձեծելով ի շուրջ ամցնէ օր մի, եւ բազ զոյն տուցն ամցնէ եւ յաղաքս ամցնէ»:

(4) Պրոքարտ ի՞նչ ըսել կ'ուզէ, անհասկնալի է:

քարտի գրչին տակ պէտք է հասկնալ վանականը, վանականներուն մէջ կային հմուտ վարդապետներ՝ որոնք իրենց հեղինակութեամբը մեծապէս կ'ազդէին կղերին ու քահանայից, ինչպէս նաև ժողովրդեան վրայ:

(1) Զանգակի գործածութեան նկատմամբ դժուար է բան մը ըսել: Գրիգոր Նարեկացին (ժ. դար) գրած է կոչնակի օրհնութիւնը, որմէ կարելի է եզրակացնել թէ բուն հայոց եկեղեցիներուն մէջ տակաւին զանգակ չկար: Բայց նոյն դարուն կը տեսնենք որ Սեբաստիոյ մետրապօլիտը կ'արգիւէ նոյն տեղի հայոց զանգակահարութիւնը, կ'երևի յունաց մերձաւոր եկեղեցիներուն մէջ արդէն ժ. դարէն զանգ ընդունուած էր (Զամին. Ա. էջ 203):

Երուսաղիմայ Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ տակաւին ի գործածութեան են երկաթէ և տախտակէ կոչնակներ:

(2) Նախնարար սովորութիւն էր ուրբաթ և կիրակէ օրերը պատարագել, բայց կ'երևի թէ երբ մարտիրոսներու տօնները չարաթ օրերը սկսան տօնուիլ, այն ժամանակ ուրբաթ օրուան պատարագը չարաթ օրը փոխադրուեցաւ ժ. դարուն սովորութիւն գործած էր հանապազօրեայ ընել պատարագը, բացի պահոց օրերէն, արձանագրութիւնները այդպէս կը վկայեն: Պրոքար-

զան մեղքեր կը գործեն՝ կը ներքինացուին և չեն կրնար ծնանիլ զուակներ՝ որ կարենան իրենց հօր նման չարագործներ ըլլալ։ Այս է պատճառը որ իրենց մէջ շատ ներքիններ կան և անոնց ամէնքը կը ծառայեն իշխանուհիներուն մօտ։ Կը հաւատամ թէ հայոց թագուհին աւելի քան քառասուն ներքիններ ունէր, երբ ես իրեն պալատը կը գտնուէի։ Այժմ մօրդ կ'այցելէ անոր, բացի թագաւորէն, մասնաւոր թոյլտուութեամբ, և թագաւորը յանուանէ քանի մը ներքիններ կը նշանակէ այս նպատակին համար։ Բոլոր իշխանուհիներուն՝ այրի և ամուսնացեալ, սովորութիւնը այսպէս է⁽¹⁾։

Բոլոր թագաւորները, իշխանները և ազնուականները Աստուծոյ խօսքը մտիկ ընելու շատ փափաքող են. այդ պատճառաւ ամէն օր պաշտամունքի ժամունքանի մը վարդապետներ կամ վանականներ իւրաքանչիւր թագաւորի կամ իշխանի արքունիքը կ'երթան։ Իշխանները կամ ազնուականները ուղղակի կուգան իրենց զաւակներով և իրենց մեծերով։ Ս. Գիրք կը բերեն և իրենց ներկայութեան կը կարդացուի ժողովրդային լիզուով, վասնզի անոնք ուրիշ լիզու չեն գիտեր։ Վանականները իրենց կը բացատրեն բնագիրը, և երբ աշխարհական մը տարակոյս մը կ'ունենայ հարցում կ'ուղղէ, և վանականները կ'ուսուցանեն անոնց, համաձայն սրբոց խօսքերուն։ Նոյն վանականներուն ես ալ հարցումներ ըրի, որոնք կը պատասխանէին հեղինակութեամբ, իբր ԅովհաննէս Ոսկերեան, Գրիգոր Նազեանցացի և Կիւրեղ Աղեքսանդրացի։ Կղերական և ուշխարհական խիստ բարեպաշտ են եկեղեցիին մէջ, և հոն ուրիշ բան չեն ըներ, բայց միայն կ'աղօթեն կամ կ'երգեն կամ ուրիշ ինչ որ պէտք էր ընել հոն։ Չտեսայ ո՛նէ մէկը որ ծիծաղէր կամ անպատշաճ վարմունք ունենար եկեղեցիին մէջ⁽²⁾։

(1) Ըստ Պրոքարտի, հաւանական է որ դատաստանով ներքինացեալները կը զրկուէին արքունիք, ըստ յարմարութեան հոն ծառայելու համար, ինչպէս կ'իմանանք Մխիթար Գօշէն թէ պատժուած կիներն ալ գողանոց կը զրկուէին աղալու գործը կատարելու. պալատական սովորութիւն էր ներքիններ պահել։

(2) Հայ վարդապետաց ուսուցման եղանակին

Պատարագի պաշտամունքը բարեպաշտօրէն կը կատարուի իրենց եկեղեցիին մէջ։ Այլիչը կը գրուի սեղանին ձախ կողմը պատին վրայ այդ նպատակաւ շինուած տեղւոյ մը մէջ։ Նուիրագործութեան ժամանակ սարկաւաղը մետաքսեայ թանկագին զգեստ մը հագած երկիւղածութեամբ իր գլխուն վրայ կը բարձրացնէ սկիւր, բուրձառակիր կիսաստրկաւազ մը և երկու մոմակալներ առջեւէն երթալով կը հասնին սեղանին աջ կողմը ուր կայսկոպոսը երկիւղածութեամբ կ'առնու սկիւր և կ'ընծայէ դայն, ինչպէս կ'ընեն մեր քահանաները⁽¹⁾։ Երբ պատարագին կանոնը կը կարդացուի քահանային երկու կողմերը կը կենան երկու մոմակալներ վստաւած մոմերով և անոնց մօտ երկու բուրձառակիրներ ալ, շապիկ հագած։ Երկու սարկաւաղներ կը կենան սեղանին աջ և ձախ կողմերը բարեպաշտօրէն և ձեռնամաճ աղօթելով, երեսներին զարձուցած զէպի Բրիտտսի մարմինը, քաղցր և բարեպաշտիկ եղանակով մը երգելով և փոխասացելով։ Արդարեւ սուրբ բուն մ'է տեսնել զայն և լսել⁽²⁾։

Այդ երկրին մէջ տեսած եմ ուրիշ օրինակելի սովորութիւնները՝ աշխարհականներու, կղերիկոսներու և վանականներու միջեւ, կը կարծեմ թէ հազուադիւս պիտի ըլլար մեր երկրին մէջ գտնուիլ։

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ

Իշխաններու և ժողովրդեան այս բարեպաշտական կենցաղի մասին Պրոքարտի այս անկեղծ արտայայտութիւնը մեծապէս գնահատելի է։

(1) Ս. Պատարագի վերաբերմի ահնարելութիւն է։

(2) Պրոքարտի այս խօսքը և վարի ակնարկութիւնը պատիւ կը բերէ իր ճշմարտախոսութեան։

ՆԵՐՍԷՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՅԻԻ ՔԱՆԻ ՄԸ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ

Հանգուցեալ Մեսրոպ Վրդ. Մախուսեանց «Բանասեր»ի մէջ հրատարակելու համար Թաբրիզէն ղրկած եր ինձ ընդօրինակութիւնները Ներսէս Աշտարակեցիի քսան կոնդակներուն, որոնք գրուած են 1850 Հոկտ. 10էն մինչեւ 1856 Սեպտ. 8: Ասոցմէ երեք հասը հրատարակած եմ իմ «Բանասեր»իս էրդ (1905) եւ Ըրդ (1906) հասորներուն մէջ: Իսկ մնացեալները՝ 1908ին քերքիս դադրելովը՝ լոյս չեն տեսած: Արդ, զանոնք հրատարակութեան կուտամ այսօր «Սիոն»ի միջոցաւ:

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

է
Ներսէս
Եղիսկոպտացեալ
եւ Կաթողիկոս
ամ. Հայոց
ՌՄԴՐ = 1843

Ներսէս ծառայ Քրիստոսի եւ անհասանելի կամօքն Աստուծոյ Եղիսկոպտացեալ եւ Կաթողիկոս անանայն Հայոց Մայրապոյն Պատրիարք հաւազակալան անխառնաւար արքայ տառապան մայր եկեղեցւոյ արքայ կաթողիկէ Էջմիածնի:

Շնորհունակ Սահակ եղս. վիճակաւոր ամ. հայոց Ատրպատական աշխարհի երկոքին զբոլթք. ձեր ի 17 ապրիլի, հմր. 19, եւ 30 նորին ամսոյ հմր. 23 եւ ի մայիսի 7, հասին առ մեզ, որոց զառաջինն ընթերցեալ զարմացոք, թէ վրա՞րդ իսկոյն ընդ մտանելդ ի Դաւիթ քաղաք կարողացայք ջատագովել զայր ո՛չ փորձեալ գործովք, առ որ այն ինչ մեր մտադիր էաք յիշեցուցանել ձեզ զգրեալն. Որ վաղվաղկոտ է ի հաւատալ թեթեամիտ է եւ փոքրկասցի: Եղև զի ձեր երրորդ գրութիւն ընթերցաք լցեալ ձերով ապաշաւանօք վասն ձեր ջատագովելոյն այնպէս զայր անծանօթ ձեզ, սակայն այսպիսի առանց լաւագոյն խորհրդածութեամբ անկշռադատ գրութիւնք ամենեւին չկարեն լինիլ վասն գրողին. զի ամենայն գրութիւնք ոչ միայն ըստ իմաստիցն այլ թէ ըստ ամենայն բարոյն պարտին լինիլ միշտ նախահոգ խորհրդածութեամբ. իսկ այս գրութիւնք ձեր եթէ ունիցին անկանել յունկնա նոցա, որոց անուանք զբեցեալք են, լինելոց են

վասն ձեր անկարկատելի պատառուած վերանորոգութեանց բարեկամութեան կօնստիլն Ռուսաց ընդ ձեզ. զի վասն միոյ անպատիւ բառի մեղացանեն զմիմեանս բազմաթիւ եւրոպայիք: Ըստ որոյ գրեմ ձեր արբազնութեան թէ՛ ի խօսիլդ եւ թէ՛ ի գրելդ մոռացիս ամենեւին զսովորականն ձեր մինչեւ ցայժմ արձակ համարձակ բանիւք կամ բառիւք խօսիլ կամ գրել ընդ մեծի կամ ընդ փոքու. զի մեծամեծ վրանասուց այնոքիկ են սկզբունք: Այլ հետեւելով բանից իմաստնոյն թէ Պատասխանի ողորդ զարձուցանէ զբարեկութիւն. բան խիստ յարուցանէ զարտմտութիւն: Ըստ որոյ թէ ընդ բարեկամոց թէ ընդ թշնամեաց ողորդ բանիւք խօսակցութիւնն է հօրեղ առիթ զովմանի յառաջադիմութեանց ամենայն գործոց մարդկան. ըստ որոյ կրկին եւ վերստին պատուիրեմ ունելով ի նպատակի մտաց ձերոց զմեր պատուիրան՝ ի բաց մոռանալ մինչ իսպառ զեղանակ սովորական խօսակցութեանց ձերոց եւ գրութեանց, եւ ոչ բնաւ լինիլ վաղվաղուկ առ որպիսի եւ իցէ գործս ձեր եւ ոչ բնաւ արտաբերել զբան խիստ ընդ որոց եւ իցէ, մեծաց կամ փոքունց, զի առաջին թըշնամութեանց ծնօղ եւ մայր են վաղվաղկոտութիւնք եւ բանք խիստք: Օրինակ ունիցիս քեզ զկանոնաւոր ներգործութիւնսն

բնութեանց, զի ամենայն պատգը հասու-
նակին ի ժամանակի իւրաքանչիւրոց և ա-
մենայն ծնողք յառաջ քան զժամանակն
իւրաքանչիւրոց ոչ կարողանան ծնանել:
Նման նոցին լի՛ր միշտ արժանապատ, իէ
վասն իւրաքանչիւր զործոց մտադրութիւնք
վազմողելով ո՛չ երբեք զօրեն յառաջանալ
ի նպատակ իւրեանց կատարելութեանն.
այլ լաւագոյն ջանիւք և անխռնջ աշխա-
տութեամբ ընկալելն իւրաքանչիւրն զիւ-
րեանց կատարելութիւնն ըստ յաջողելոյ
ժամանակին վասն իւրաքանչիւրոց:

Զբանձնելն յեղ զկայսն Նիկողայոս
հանգուցեալ եպիսկոպոսի՝ ի դուր է համա-
րեն անպատուութիւն ձեզ. զի օրէնք կա-
նոնաւոր կառավարութեանց ամենայն սահ-
մանաւորեալ աւերութեանց այնպէս են ա-
ռանց յատուկ աեղեկութեանց որպիսոքար
անօրէնութեանց իսկական աւանդ որոց
պատկանին որպիսի և ինչ զործք ընդդէմ
կանոնաւորեալ օրինաց համարի աննշխն
ըստ կամոց. ըստ որոյ կօնսուին սոքայ
որ ոչ խառնի ի զարծա ինչ հայկազանց
եթէ խառնեցեալ է ի կառավարութեանց
կայսից Նիկողայոս եպիսկոպոսի՝ վասն այն
է խառնեցեալ, զի հանգուցեալ Նիկողայոս
եպիսկոպոսն ծանուցեալ է զործավար պա-
տրիարք կաթողիկոսի Էջմիածնի և պատ-
կանեալ պաշտպանութեանց կայսերութեան
ամենայն Ռուսաց, ում գտանի ինքն զոր-
ծավար ի Դաւրէժ քաղաքի վասն պաշտ-
պանութեան պատկանեցելոցն իւրօրինակա-
սերութեան, որպէս և է Աթոն Էջմիածնի
և ծայրագոյն պատրիարքն և ամենայն
պատկանեալքն սոցին:

Աեք չունելով ծանօթութիւն վասն
նախանձեալ որպիսութեանց ի մասին կրն-
քելոյ զկայսն հանգուցեալ Նիկողայոս և
պիսկոպոսի՝ չեմք ևս ունեցեալ առ այն
գտնօրէնութիւն ինչ աւելի քան զայն, որ
ըստ արժանադատութեանց Սինօզի գրե-
ցաք ընդ ձեզ, առ Աղայ Առաքելն Մելիք
Մինասեան կամ առ հասարակութիւնն ևս,
զի ի ներկայութեան Թաղդէոս եպիսկոպոսի
և երեւելաց ի ժողովրդեանն բարեք հե-
տադօտութեամբ, վերահասու եղեալ և առ-
մարագրեալ զամենայն զմնացորդսն յետ
վաղձանի հանգուցեալ Նիկողայոս եպիս-
կոպոսի՝ արասցեն որպէս և գրեցեալն է

ինքեանց: Բայց զի այդպէս է եղեալ, զի
աւելի կօնսուին Ռուսաց խառն է գտանեցեալ
ի պաշտպանութիւն մնացորդացն յետ վաղ-
ձանի նորա, մեք անձանօթ գտնով այնմ՝
չեմք ունեցեալ գտնօրէնութիւն ի մասին
այնմիկ. և այժմ ևս զարձեալ գտանիմք
անձանօթ, ըստ որոյ ի դալ Առաքել Աղա-
յին սեղեկացեալ որպիսութեանցն՝ անօ-
րինեացութեան արպէս արժան գտանել լինիցի
և դուք այժմ հոգ կալցութեան ձեր ա-
ռաջնորդական կատարութեանցն և վասն
սրբազան Թաղդէոս վանից հարկաւորացն
տալ զկանոնաւոր ընթացս և այնպէս օր
ըստ օրէ ըստ յաջողելոյն ձեզ հոգ ունիլ
վասն բարեկարգելոյ զվանքն և զեկեղեցին
ըստ յաջողելոյ Աստուծոյ:

Առանց կանոնաւոր խորհրդածութեան
և մանաւանդ առանց նախ յայանելոյ մեզ
վասն որոց և ինչ զործոց արժան գտանե-
լոց ձեռք խօսիլ կամ գրել կօնսուլի Ռու-
սաց մի՛ բնաւ արժան համարեալք, զի
զուք անձանօթ էք ամենին եղանակի կա-
ռավարութեանց ընդ կանոնաւորեալ աղ-
ղաց և անհամաձայն նոցուն բանք ձեր
կամ գրութիւնք աւերին առաւել քան շի-
նեն զգործան ձեր, որպէս և այժմ առա-
քել առ ձեզ աւանդ կօնսուլի Ռուսաց զայն
բան յաղագս պահանջելոյ ձեր ի Յովսէփ
խանէն՝ յոյժ մեծ պակասումն է ներգոր-
ծեալ զրութեանց նորուն բնդ ձեզ մինչև
ցոյն պատահումն և եթէ միւսանդամ ևս
ունիցի այնպիսի ինչ առաջանալ, այնու-
հետեւ առելութիւն ևս ունի տպաւորիլ ի
միտս նորա, որ ոչ կարի համարիլ վասն
ձեր չահաւէտ իմն. ողջ լի՛ր, և յամենայն
գործս ձեր լի՛ր միշտ զգոյշ, զգոյշ և զգոյշ
ի բաց մոռացեալ զսովորականն մինչև ցոյ-
ժեմ. յոմի 1851 և աղպականն 1300, և
մայիսի 17, ի սր. Էջմիածին:

հմր. 146

ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍ ԱՄ. ՀՍՅՈՑ
ՆԵՐՍԷՍ

(4)

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՒ ԻՐ ԳԱՏԱՐԱԹԻՒՆՆԵՐ ԼՍՈՑՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ. Գրեց
Հ. ՆԵՐԱԷՍ Վ. ԱԿԻՆԵԱՆ. Մասն Առաջին. 1932,
Վիեննա, Միսիրաւեան Տպարան, էջ 399, գին 4 ժ. գ.:

Օրոշան հայ բանասիրական նորութիւնն է այս գիրքը:

Անկարելի է մատենախօսականի մը անձուկ սահմանին մէջ սեղմել այնքան մանուածոյ և մէջընդմէջ փոստարկութեամբ պատճառաբանուած այսպիսի կարեւոր ուսումնասիրութեան մը վերլուծական քննադատութիւնը: Անոր հաւասար ընդարձակութեամբ ուսումնասիրութիւն մը պիտի պահանջէր այդպիսի մտածում մը, գործ՝ որուն թոյլատու չին բնաւ Սիոնի ո՛չ ծաւալը և ո՛չ բնութիւնը, և զոր պիտի կատարեն անտարակոյս Եղիշէի ուսումնասիրութեամբ մասնագիտօրէն զբաղած բանասէրներ:

Ըստ Հ. Ակինեանի, Եղիշէի Ոսկեմատեանը ոչ միայն գործ չէ Ե. դարու, այլ և խարդախուած գիրք մըն է ան, զբուռած՝ աւելի ճիշդ խմբագրուած՝ Է. դարու պատահանող գրիչէ մը:

Հիմնաւորելու համար իր այս վարկածը, յարգելի քննադատը կը համարի թէ Դ. Փարպեցիէն յետոյ, որ միակ ժամանակամերձ պատմիչն է 451 Վարդանանց պատերազմին, Զ. դարու վերջերը տպրող տաղանդաւոր մատենագիր մը, հաւանաբար Եղիշէ անուն, գրած է պատմութիւնը 571 ի կրօնական այն պատերազմին՝ զոր Հայք մղեցին Պարսից զէմ, զարձեալ Վարդան Մամիկոնեանի մը (որդի Վասակայ) առաջնորդութեամբ, ճիշդ այն քրիստոնէական և ազգայնական եզրերով, որով մղուած էր առաջինը, թէև ո՛չ ազգին համար պատուաբեր և բարոյապէս չինիլ այն վախճանով, որուն յանգած էր նոյն այդ առաջինը: Կը կարծէ նաև թէ այդ գործը գրուած էր յանձնարարութեամբ սոյն այս Վարդանի, որ ի վերջոյ պարտաւորուեր էր ապաւինիլ Բիւզանդիոն, մինչև իր կեանքին վերջը մնալով անդ:

Արդ, չարունակելով իր վարկածը, կ'եզրակացնէ Հ. Ակինեան թէ Է. դարուն

ապրող գրիչ մը, դաւանաբանական և ազգայնական նկատումներով զժգո՛հ՝ բիւզանդական քաղաքականութեամբ այնքան խառնակուած և ազգին ճակատագրին համար ազիտաբեր միայն դարձած այդ պատերազմին ընծայուած առաւելագանց պահածայումէն, մատենագրական անասելի կեղծարարութեան մը Ենթարկած է Եղիշէի այս գիրքը:

Առած է անոր պերճ նկարագրականները, և անոնցմով գեղեցիկացուցած և հագուեցուցած է հին ղէպքեր և ղէմքեր, 571 ի պատմութիւնը ապրեցունելով 451 ի տեսարանին վրայ. այդ տեսարանին թատերաբեմը վերակազմելով, սակայն, Կարմիրն Վարդանի պատերազմին մասին Դ. Փարպեցիէ հայթայթուած պատմական տուիքներով: Եւ այսպէս ծնունդ տուած է խոյտաբղէտ պատմագրութեան մը, որուն մէջ առաջին Վարդանն է որ կը փառաբանուի՝ երկրորդին համար գրուած տարփողանքներով. ու Ե. դարու ժամանակագրական շրջանակին մէջ ազուցուած է իսկապէս Զ. դարու իրադարձութիւնները ներկայացնող պատկեր մը միայն:

Հ. Ակինեանի յուշած խնդրոյն մէջ կարեւորագոյն կէտերէն մին՝ 571 ի պատերազմին մասին պատմագրութեան մը գոյութեան հարցն է անշուշտ:

Եղած է ստուգիւ այդպիսի գիրք մը, «Ակզնագիր Եղիշէոն, իր բոսով» — Այդ մասին ոչ մէկ շօշափելի և բացորոշ ապացոյց կը գտնենք ամբողջ գրքին մէջ: Թովմա Արծրունիի վկայութիւնը՝ թէ Եղիշէ Վարդանի հրամանաւ գրած է իր պատմութիւնը, միակ մատենագրական ապացոյցը՝ որ յառաջ կը բերուի այդ մտօք, անբաւական է այդ տեսակէտով փաստ մը նկատուելու համար, ոչ թէ որովհետև Թովմայի նման պատմագրի մը կարելի չէ վստահիլ՝ այդքան կարեւոր կէտի մը մասին համոզում կազմելու համար, այլ որովհետև «Հրամանաւ սրբոյն Վարդանայ» խօսքն իսկ՝ ակնարկութիւնը կը հեռացնէ երկրորդ Վարդանէն: Բաց աստի, երկու Եղիշէներ — «Ակզնագիր» և «Խմբագիր» ընդունուած պարագային, ինչպէս բացատրել լեզուի և ոճի և այլ հանգամանքներու գրական միութիւնը, որ ծայրէ ծայր կը տիրէ ամբողջ գործին մէջ: Եւ յետոյ, այդքան սքան

չեղի գրուածք մը, հրաշակերտ մը, որպիսի ինչ կ'ենթադրէ «սկզբնագիր» լին գործը, կարելի՞ է որ առաջի վայրկեանէն խաղաղ ջնջուած լինի, մատենագրութեան մէջ բուրոյթին անձանօթ մնացած ըլլալու աստիճան. միակ օրինակ մըն էր արդեօք ան. կարելի՞ է մտածել որ դիտաւորեալ ձեռնարկով ու բարձրագոյն յանձնարարութեամբ գրուած պատմութիւն մը սկիզբէն իսկ բազմաթիւ օրինակներով տարածուած չըլլար:

Միայն այս կէտէն զատ, սակայն, Հ. Ակիլինեանի եզրակացութեան միւս մասերը, յընդհանուրն, կը թուին բաւականահամոզիչ:— Փարպեցիէն եւ ընդհանուր պատմութենէն բերուած վկայութիւններ կը հաստատեն արդարեւ թէ Յակոբէրտ Բ. չէ բունաւորի այն տիպարը, զոր կը ներկայացնէ Եղիշէ. անոր անունը դիմակ մըն է պարզապէս, որուն տակ կը ծածկուի Ռոսթով Ա. Անուշուրվան (541–579). ան է պատմութեան գլխաւոր դերակատարը եւ Եղիշէի Ա. — Է. Յեղանակներուն մէջ յիշուած արքայից արքան: Կարելի չէ չընդունիլ արդարեւ որ Եղիշէի Ա. — Բ. արշաւանքները, մղուած Բուշանաց զէմ՝ արքայից արքայի Դ. — ԺԲ. տարիներուն, պէտք է իմանալ Ռոսթովի ԺԴ. — ԻԲ. տարիներու (547–554) Հեփթաղներու հետ ընդհարումները, եւ թէ Գ. արշաւանքը, տեղի ունեցած 571ին, մղուած է Թուրքերու հետ, Արեւելեան սահմանին վրայ. թէ Եղիշէ գիտէ 569–592 տարիներու Թուրք–Հոռովմէական եւ Պարսիկ–Հոռովմէական դիւսպանագնացութիւնները եւ Հոռովմէական–Թրքական դաշնակցութիւնը, կամ «Միաբանութիւն»ը 570–572 ին, եւ թէ՛ նոյն իսկ, այդ զէպքերուն ժամանակագրութեան համար ամուր կոռուան կը հայթայթէ ինքնին Եղիշէ, յիշատակելով 571ի աստղերու երևումը լուսաւիր պայծառացեալ» եւ նոյն շրջանին տեղի ունեցած երկրաշարժը, ևն. ևն.:

Ռոստովանիւ պէտք է թէ մեծայարգ բանասէրը ոչ մէկ աշխատութիւն չէ խնայած՝ ջանալու համար հմտօրէն անցնել իր քեզին բոլոր այս մասունքները. այս տեսակէտով մասնաւորապէս շահեկան են Յովհն. Եփեսացիէ քաղած իր առարկայական ապացոյցները, եւ եթէ, մէկ կողմէ, հակառակ իր քիչ մը շատ չեղտուած

մատահութեան, որով «աներկրայ» եւ «անառարկելի» կը համարի իր եզրակացութիւնները, իր ուսումնասիրութիւնը բոլորովին վերջնական վճիռ մը չէ որ կուտայ Եղիշէի առեղծուածին, միւս կողմէ, հակառակ իր այն տեսակ մը ինքնավարութեան — թէ Է. ընդհանրապէս արտայայտուած — թէ պիտի գտնուին ոմանք որ «բնագրօսիկ մեկնութիւններ» եւ «երեւակայական համեմատութիւններ» ուղեն տեսնել իր գործին մէջ, իր քննադատական այս ձեռնարկը մեծ լոյս կը սփռէ վարդանանց պատմագրութեան մատենագրական կնճիռին վրայ:

Թէ Եղիշէ Ե. դարու գործ չէ, ասկէց առաջ ոչ միայն կասկածուած այլ և հաստատուած էր արդէն. իր լեզուն՝ որ շատ կը հեռանայ ռուսերէնէն յատկանիշներէն, Փարպեցիի եւ հետեւաբար Վահան Մամիկոնեանի անձանօթ լինելը, մինչև Ժ. դար հայ մատենագրութեան մէջ բնաւ չյիշուիլը, և ուրիշ ներքին ապացոյցներ, կը հաստատեն զայս: Պատմական վէպ մը կամ վիպասանօրէն յօրինուած պատմութիւն մըն է Եղիշէ, գրուած՝ Զ. դարէն ետքը, նպատակ ունենալով ոչ թէ զէպքեր տարեգրել այլ հայրենասիրութիւն արծարծել. «Ճառել» կամ «Ճառագրել» բառը, որով մատենագիրը ինքնին կ'որակէ իր գրականութիւնը, ինչպէս յոյժ ճշդիւ կը նկատէ Հ. Ակիլինեան, բարացուցական է այս տեսակէտով:

Բայց այս պարագան որոշ չափով պարզած էին արդէն Գարագաշ՝ իր Քննական պատմութեան մէջ, և Գր. խալաթեանց, Բարդէն վրդ. (այժմ կաթողիկոս Կիլիկիոյ), Պօղոսեան եւ ուրիշներ՝ իրենց ուսումնասիրութեանց մէջ: Այնպէս որ Հ. Ակիլինեան նոյնը կը կատարէ այժմ աւելի մեծ եւ ճշգրտուած սահմանի մը մէջ, աւելի պատճառարանուած ընդլայնումներով եւ աւելի քննադատօրէն կատարած հետազոտութիւններով: Իսկ ինչ որ իբր իսկապէս նորութիւն կամ բանասիրական գիւտ ունի իր գործին մէջ, «սկզբնագիր» եւ «խմբագիր» Եղիշէներու վարկածն է նախ, և յետոյ այն տեսութիւնը թէ 451ի անուններուն տակ 571ի զէպքերն է որ կը պատմագրուին Փարպեցիի յատկապէս իր վրայ:

Ըստ մեզ, այս երկու կէտերէն առա-

ջինը հաւանական չէ. ինչպէս ըսինք՝ անբաւական են առ այդ յառաջ բերուած ապացոյցները: Իսկ երկրորդը, իբրեւ մոտձում եւ ապացուցութիւն միանգամայն, հետաքննական է չափ, եւ արժանի լուրջ ուշադրութեան: Բանային է այն՝ որ հնաբար կը դարձնէ Եղիշէի հարցէն ներս մուտքը: Հ. Ակինեան առողջ ընդ միջոց կը լուսաւորէ Վարդանանց պատմութեան գրութեան թուականի հարցը: Ակնյայտիւօրէն, առ նուազն է. դարու մասնագիր մըն է անոր հեղինակը: Ի՞նչպէս կը կոչուի ան, առաջին աստիճանի կարեւորութեան խնդիր մը չէ ասիկա. կարեւոր է գիտնալ ամէն բանէ առաջ թէ գրքին գրութեան նպատակն է հայրենասիրութիւնը եւ Մամիկոնեան տոհմին պանծացումը. ու թուականի այս ճշդումը ինքնին կը ծառայէ ճշգրտութեան մասնաւոր գրքին այս նկարագիրը, ինչպէս նաեւ շատ մը ուրիշ պարագաներ, որոնք կապ ունին գործին մասնաւորական հանգամանքներուն հետ:

Է. դարուն հետ Հայոց պատմութեան ամենէն կարեւոր շրջաններէն մին կը սկսի. այդ ժամանակաշրջանին, որ մինչեւ Ժ. դարին մօտերը կը հասնի, հայ կեանքի ազգային քաղաքական խմորումները որոշ ուղղութեան վրայ կը ձեւաւորուին: Մէկ կողմէ Բիւզանդական կայսրութեան ոյժերուն նուազումը Արեւելքի մէջ, միւս կողմէ Սասանեան հարստութեան շիջումը, յոյսի նոր հորիզոններ կը բանային ազգին սրտին առջև, ու արաբական արշաւանքը, որ, այդ շրջանին սկիզբը նոր ծայր տուած, հետզհետէ տարածուած էր դէպի Բիւզանդական կայսրութեան արեւելեան սահմանները, իր ազդեցութեան գոտիէն ներս առնելով նաեւ մեր երկիրը, ոչ միայն արդիւք մը չէր թուեր մեր մէջ թէ առնող այդ ձգտումներուն, այլ ընդհակառակն կը ծառայէր որոշադրեալ ուղղութեան մը վերածելու զանոնք, Բիւզանդականին եւ իր միջև՝ իբրեւ զիրար հակադրող երկու ոյժերու միջև՝ քաղաքական գոյութեան նոր կոռուան մը ցուցնելով միկի:

Ճիշդ այդ միջոցին է որ կը սկսին ասպարէզ գալ հայ նախարարական տոհմերէն անոնք որ Արշակունեաց միջոցին եւ յետոյ յայտնի էին իրենց զիրքովն ու կատարած գերովը. Բագրատունիք, Մամիկոնեանք եւ

Արծրունիք: Ի մօտոյ վերակազմելի ազգային իշխանութեան զեկին տիրանալու պայքարն էր որ կը սկսէր յայտնուիլ Բագրատունիք, Արշակունեաց Թագադիրները, նորէն կը նայէին թաղին, այս անգամ իւրենց ի գլուխ սակայն զնկու համար զայն. Մամիկոնեանք, որոնց տոհմանունը շուրջ երկու դարէ ի վեր հոմանիշ էր դարձեր ազգային նահատակութեան գաղափարին, Լուսաւորչի տոհմին հետ խնամութեան փաստով հետզհետէ աւելի հեղինակաւորուած, երկրորդ Պահլաւունեաց թխտումներով կ'երազէին արդէն. Իսկ Արծրունիք, հարաւային ծայրագուռաներու հին հին դարերէ ի վեր տեւական անկախութեան իրենց աւանդական իրաւունքներուն յեցած, շատոնց սկսեր էին իրենց համար շինել ինքնուրոյն վիճակ մը: Ու իւրաքանչիւր ցեղ կ'ունենար իր ներքոյազիր պատմիչը: Ինչ որ Արծրունիք հազիւ Ժ. դարու պիտի ունենային յանձին թովմա Արծրունի, Բագրատունիք ունեցած էին արդէն յանձին Խորենացի, որ հաւանաբար այս շրջանին դրեց իր պատմագիրքը, ու անկարելի էր որ Մամիկոնեանք եւս չունենային իրենցը:

Հ. Ակինեանի ուսումնասիրութիւնը իրաւունք կուտայ մեզի խորհելու թէ ազգային եւ ցեղական մտայնութեան այսպիսի պայմաններու մէջ էր որ ծնունդ առաւ Եղիշէի անուան ներքեւ ծանօթ այն հոյաւկապ գործը, որ Վարդանանց Պատմութեան աւիտոգոսին տակ պանծացումն է մասնաւորապէս Մամիկոնեանց Տան եւ Տոհմին, եւ յատկապէս՝ Լուսաւորչի Տան եւ յունասէր կուսակցութեան այն սկզբունքին թէ Բրիտաննէութեան եւ արեւմտեան քաղաքակրթութեան միջոցաւ միայն հնար պիտի ըլլայ ազգին՝ պահպանել իր ցեղական ինքնութիւնը եւ քաղաքական գոյութիւնը: Ղ. Փարպեցիի գիրքը բաւական չէր այդ գաղափարը բովանդակապէս եւ տպաւորիչ կերպով արտայայտելու համար: Պէտք էր ուրիշ ճամբով մօտենալ գործին: Մարդիկ այդ միջոցին կ'ապրէին դարու մը մէջ, ուր, ինչպէս գրեթէ ամէն տեղ այդ միջոցին, ոչ այնքան դէպքերն է որ կը շինէին պատմութիւնը, որքան թերեւս պատմութիւնը՝ դէպքերը: Եղիշէ ճարտար գրիչ եւ խանդավառութիւն ունէր յաջողութեամբ

կատարելու համար այդ բանը: Մամիկոնեան մը թերեւս ինքն ալ, Փարպեցեայ խորքին վրայ բանեցաւ իր վէպը, Մեծն Վարդանի տիպարին վրայ ընդլայնելով Վարդաններու (= Վարդանանց) դադափարը, ու կարմիր Մամիկոնեանի գործին մէջ՝ Մամիկոնեանց դարաւոր սխրալի դործունէութիւնը:

Ինչ փոյթ իրեն՝ անունները կամ անձերը, անոնք պատկերներ կամ խորհրդանշաններ են, որոնք զգացումներ կամ մշտածուցներ կը ներկայացնեն վիպասանին դատումին առջև. Վարդաններ կամ Մամիկոնեանք կը մատնանշեն իսէյի մը լուսաւորուած ձգտումները Հայութեան կեանքին մէջ. Յազկերտ կամ Խոսրով՝ սկզբունքի մը լարած ուղղութիւնը Սասանեանց քաղաքականութեան մէջ. Գուշաններու կամ Հեփթաղներու կոխները՝ Արեւելքի այդ մութ երկրամասին մէջ արիւնախնամ բնազդներէ բռնկած խլրտումներ. ու Պարսից եւ Հռովմայեցեայ միջեւ մղուած պատերազմները՝ Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մշտագոյ ընդդիմամարտութեան քանի մը տեսարաններ միայն: Իմաստասէր պատմիչին կամ վիպերգող պատմազրին համար ընդհանրութիւններ են այդ ամէնքը, զորս կարելի եւ՝ այն ժամանակի ըմբռնումին համար՝ նոյն իսկ ներելի էր ամփոփել մէկ կամ քանի մը դէմքերու եւ դէպքերու վրայ: Ու եղիշէի համար, որուն ղիտումն էր պատմական հատորէ մը աւելի արուեստի գործ մը յօրինել՝ իմանալի է այս մտայնութիւնը:

Կը կարծենք թէ Հ. Ակինեանի բանասիրական ուշադրաւ այս երկը ձեռնառն է աւելի ա՛յս հասկացողութեամբ մեկնաբանելու Վարդանանց Պատմութեան կնճիռը, քան թէ կեղծարար գրականութեան մը շփոթ վարկածովը:

Թ.

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ՏԱՐՆՑՈՅՑ Ս. Փ. ԱԶԳ. ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՅԻ. 1933 — Նոր Շրջան, Թ. Տարի: էջ 218, գիւն 20 Ժր.:

Երկար տարիներու ձեռնարկ մըն է Ս. Փ. Ազգ. Հիւանդանոցի Տարեցոյցի հրատարակութիւնը, որուն կը սպասէր անձկանօք, ամէն հայ, տարեմուտի օրերուն. տարեկան ընծայարարութեան պատահութիւն մը նկատելով զայն իրեն համար՝ Ազգ.

զին Տան, ուր կը պատսպարուէին, կը խնամուէին ու կը մխիթարուէին հարիւրաւոր աղքատ ու անճար հիւանդներ, եւ անտէր ու անօգնական անկիւաններ:

Այդ հրատարակութիւնը որ ա՛լ նուիրական աւանդութեան մը ուժը առած է, կը շարունակուի դեռ եւ այս տարուան հատորը աչքիս տակը ունիմ այս պահուն:

218 էջերէ բաղկացած հատոր մը, որուն վրայ կ'աւելնայ Օրացոյցի սովորական բաժինը. պարզուկ եւ համեստ հատոր մը, Ազգին Տան պարզութեամբ ու խոնարհութեամբ, եւ սակայն անոր պէս ծառայութեամբ եւ օգտակարութեամբ լիցուն, եւ ճոխ բովանդակութեամբ:

Ազգ. Հիւանդանոցի Տարեցոյցը ունի չորս մասեր: Ա. մասը՝ զրական, բանասիրական, պատմական եւ գիտական բովանդակութեամբ, 114 էջ: Բ. մասը՝ պետական կեանքի, տնտեսական եւ մշակութային ձեռնարկներու վերաբերմամբ, 32 էջ: Գ. մասը՝ Ազգ. Հիւանդանոց, գիտական վիճակագրական եւ մատակարարական բաժիններով ներկայացուած, 40 էջ: Դ. մասը՝ Հայ Ազգ. կեանք, Խորհրդային Հայաստան, Հայրապետութիւն Հայոց, Կաթողիկոսութիւն Կիլիկիոյ, Պատրիարքութիւնք Երուսաղէմի եւ Պոլսոյ, էջ 26:

Հատորին թուղթը թէեւ պարզ, բայց տպագրութիւնը եղած է մեծագոյն խնամով: Հատորին ընթացքին մէջ կ'երևան կենդանագիրներ պետական մեծ անձնաւորութիւններու, ինչպէս նաեւ Ազգ. պատկանելի եւ հեղինակաւոր դէմքերու:

Ինչպէս կը տեսնուի հատորին այս բովանդակութենէն, անոր ամէնէն ճոխ եւ լիցուն մասը կը կազմէ Ա. մասը. զրական, պատմական, բանասիրական եւ գիտական բաժիններով, ուր արժէքաւոր գրուածներու տակ կ'երևան շատ մը ծանօթ գրողներ եւ հեղինակութիւններ: Եթէ այս զանազան գրուածներուն մէջ նիւթի եւ խմբագրութեան տեսակէտէն ընտրութիւն մը ընել հարկ ըլլար, պիտի հարկադրուէինք այնքան երկարել սոյն գրախօսականը որ անհաշտ պիտի ըլլար մեր ամսաթերթին սահմանափակ տարողութեան. ուստի պիտի բաւականանք միայն յայտնելով որ ամէն մտքի, հոգիի, ճաշակի համար կարգացուելու արժանի էջեր կան հոն, ընտա-

նեկան, գործնական, առողջապահական պարզագոյն նութերէն սկսելով, մինչև բանասիրական, վարդապետական ու բարոյական նութերու լրջութիւնն ու խորհրդաւորութիւնը, և տարբեր չէր կրնար ըլլալ, քանի որ Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը իր գիմուսներով իւրաքանչիւր գրող ազատ ձգտած էր անշուշտ իր նութի ընտրութեան ու ներկայացումին մէջ, այնպէս որ բովանդակութիւնը պիտի ունենար արուեստականդէսի մը ցուցադրութեան երեսթը, ուր ամէն մասնակցող պիտի երևար իր արուեստին արտայայտութեամբը և հիպոնակութեան գրողմովը:

Գրեթէ կարգացի ծայրէ ծայր այդ հատորը և կրնամ ըսել թէ օգտակար և հաճելի ժամանց մը վայելեցի հոգեպէս:

Սակայն հատորին ամէնէն հետաքրքիր մասը կը ներկայանայ Գ. մասը, ուր կը պատկերանայ Ազգին Տան ներքին կեանքը, իր գործունէութեան և ծառայութեան զանազան մարզերուն մէջ, աղիւսակներով, տախտակներով, թիւերով, որոնք այլապէս պերճախօս են Հիւանդանոցի մէջ կատարուած աշխատութեանց ու զոհաբերութեանց վերաբերմամբ, և մարդ, իրբեւ հայ, կը մխիթարուի տեսնելով բարիքներու և օրհնութիւններու այն շաղկապութիւնն ու յորդուցիւնը, և գիտական հնարքներու այն նրբութիւնը որոնց առարկայ եղած են զանազան ցաւերով և ակտերով տառապող բազմութիւններ, որոնք զգացած են իրենց տառապակոծ կեանքին մէջ գուրգուրոտ մատներու հպումներ, և խնամքներու տաքութիւն. զգացումներ որոնք անոնց անարիւն շրթունքներուն վրայ փոխուած են աղօթքի անկեղծ ու հաւատաւոր միմունքներու, ամէն անոնց համար, որոնք հեռուէն կամ մօտէն ապահոված են իրենց այդ Տան բարերար, մխիթարիչ և կազդուրիչ հովանին:

Մենք բոլոր սրտով կը յանձնարարենք այդ հատորին ընթերցումը ամէնուն, որ իրենց պիտի ապահովէ հոգեկան ու մտքի վայելք մը, նոյն ատեն սա գիտակցութիւնը որ, իրենց անձնական վայելքը չի նող պզտիկ զոհողութիւն մը, պիտի շինէ վայելքը, հանգիստը և մխիթարութիւնը շատ մը հայ տառապեալներու:

Գ. Մ.

ՆՕԹ ԵՒ ՆԻՇ

Հրճուանքով կ'արձանագրենք իշխանական այն նուիրատուութիւնը, զոր բրած է կալիւթայի ազգայիններէն Պր. Դաւիթ Դաւթեան, 150,000 բուպիւր հիմնագումար մը հաստատելով յազուտ Թէհրանի ազգային վարժարանին, որ այսուհետեւ պիտի ստանայ անոր տարեկան տուկոսը:

Այս տրւութիւնը կը գտնենք նշանակելի, անոր համար մասնաւորապէս որ նուիրատուն պայման է դրած որ ամէն դասարանի համար առնուազն օրական կէս ժամ յատկացուի Քրիստոնէական դաստիարակութեան, ըստ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ուղղութեան, Վիսանդի, որ և է դաստիարակութեան կերպ, որ անջատ է կրօնքէն, կը նմանի անդիկ նաւի մը՝ կեանքին ալեկոծեալ ծովուն վրայ: Զակերտուած այս բաները բարեբարան խօսքերն են նոյն իսկ, արտասանուած իր կողմէ, այս գործին աւելի կայանալի մէջ ապրիլ 23ին տեղի ունեցած ժողովական գումարումի մը միջոցին: Պր. Դաւթեան, իր թէ՛ այս նուիրատուութեամբը և թէ՛ այն ոգիով մասնաւոր, որով կ'ընէ նուիրատուութիւնը, իսկապէս կը մտնէ ջուղայածին Հեղհահայ ազգային բարեբարներու պատմական շարքին մէջ, որուն գիծը վստահ ենք թէ տակաւին պիտի շարունակուի աւելի շքեղ և փայլուն յայտնութիւններով:

Բնիկ Զուգայեցի է ինքը. մանկութեանը Հեղհաստան եկած, և կալիւթայի Մարգարտիական ձեմարանին մէջ ուսանելէ ետքը նւթական գիրք շինած՝ Ալլահապատի մէջ: Ապա հաստատուած է կալիւթա, ուր ազգային ժողովներու մասնակցած է միշտ, և տարիներով անդամակցած՝ Եկեղեցւոյ և ձեմարանի Հոգաբարձութեանց: Տառնեալ մը տարիներէ ի վեր հաստատած է նաեւ իր անունով աղէկանց վարժարան մը, ուղղակի իր հսկողութեան տակ, այս զբաղըցը ցարդ կը շարունակուի կամքի տէր, խռահական և լրջօրէն ազգասէր անձնաւորութիւն մը եղած է ինքը. իրեն երախտապարտ են այսօր ոչ միայն Թէհրանի հայ մանկտիւն, այլ նաեւ ազգը ամբողջ: Ս. Պատրիարքը իմանալով այս նուիրատուութիւնը, շնորհաւորութեան և օրհնութեան նամակ մը փոխադրուց բարեբարին, զոր կը ճանչնար Հեղհաստանի իր նուիրակութեան տեսնէն:

Հանութեամբ կ'իմանանք նաեւ որ այս նուիրատուութեան վերաբերեալ գործերուն մէջ աշխատութեան կարեւոր բաժին մը ունեցած է Պր. Աւետիս Յակոբեան, որուն և իր եղբոր Պր. Աւետիս Յակոբեանի ազգասիրական ծառայութիւնները ծանօթ են լոնտոնի ազգային շրջանակին մէջ, պատերազմի միջոցին և յետոյ, երբ հոն կը հրատարակուէր Armenia անգլիերէն պարբերութիւնը: Իրենց միւս եղբայրներն են՝ Պր. Հայ-

բաղանդի և Պր. Մկրտիչ Յակոբեան, ձախախտելով Սուրբաբայի քաղաքի հայութեան ամենէն տիրուած և ազգատէր ազգայնականներէն. չորսն ալ հոգեհարազատ որդիները Նոր Զուգայեցի հոգեւոյ Տ. Պատիկ հայրենասէր քահանային, որուն վատահնէք թէ հոգին կը բերկրի այժմ անանկով իր զաւակները իր խիչ շաւիղին մէջ:

* * *

Վերջին վարկեանին միայն ստացանք Քաղմավէպի Մայիսի թիւը, որ ի մէջ այլոց կը պարունակէ Ձեռն յօդուած մը, Խաչիկ Գոռզեան «Քահանայ»-է ստորագրուած, «Եկեղեցին միայն մէկ է» վերնագրին տակ:

Վաղուց և բաւական մօտէն ճանչցած ըլլալով յօդուածագիրը, կրցնի էինք հասկնալ խնդիրը՝ որ ժամանակէ մը ի վեր կը կրճէր իր հոգին, իր ցաւալի խնդրոյն հետզհետէ աւելի կընճոտած ընթացքին մէջ: Բայց չէինք բնաւ մտաբերած թէ այդ դժբախտ հարցը, այս անգամ բոլորովին իր ձեռքովը, պիտի բերուէր և գրուէր տխուր գահավէժի մը վրայ, ուր այժմ դժբախտութիւնը կը տրուի մեզի տեսնելու իր անձնու գործը միանգամայն:

Գոռզեան, Վասպուրականի հինաւորեալ հայկական մենաստաններուն շուրջին տակ կամ մօտը ապրած ու անած այդ մտաւորականը, որ օր մը տնտրութեան գայթակմէն էր ունեցեր նախ իր ծրնորավայրին մէջ և ապա Վ. Պոլսի և չրհայ հայաշատ գաւառներուն մէջ բողոքականութեան փողը հնչեցնելու՝ ի դարմանս իր հայրենակիցներուն, յետոյ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ քահանայութեան կարգն ընդունելէ վերջ՝ ի դարմանս բողոքականաց, այդ աստիքներէն մէջ տարիններ ապրելէ և գործելէ ետք, իր աստիճանին և պաշտօնին շուրջ յարուցուած փոթորիկի մը միջոցին, ի դարմանս ամէնուն՝ մեծագոյն եւս գայթակմէն կ'ունենայ, այս անգամ ևս կաթոլիկութեան թմբուկը զարնելու ականջնուս:

Տարիներ և տարիներ իբրեւ կրօնի ուսուցիչ, իբրեւ քարոզիչ, իբրեւ հոգեւոր գրքոյններու հեղինակ, իբրեւ քահանայ և հոգեւոր հովիւ գործելէ, գրելէ և խօսելէ վերջ, յանկարծ նոր լոյս մը կը ծագի ահա միտքին մէջ Ս. Պետրոսի գլխաւորութեան մասին, ու ձեռք կ'առնու գրելը, քարոզելու համար մեզի թէ Հոռովի փառախը պէտք է զիմենք ամէնքս, մէկ հօտ և մէկ հովիւ սկըբունքը իրազօրծելով:

Պիտի չուզէինք բնաւ մեղադրել զինքը, ինչպէս իրաւունք չունինք մեղադրելու նաեւ մը, որ, ալիկոծութեան բռնուելով, վտանգի պահուն՝ կը կառչի հանդիպած առաջին փութերէն. բայց որովհետեւ անկեղծ չըլլալու տղեկ և տկար միջոցին կը դիմէ, որովհետեւ զուտ իր անձնական զգացումը հանրական սկզբունքի մը վերածելու հնարքն է որ կը գործադրէ, կատարելապէս ողբալի կը գտնենք իր մտայնութիւնը, և, առ այժմ, հրապարակաւ կ'արձանագրենք միայն մեր ցաւը:

Անպատկառ բան է արդարեւ որ համարձակ ինքը հրաւիրելու կիկիկոյ զոյգ կաթողիկոսները, համաձայնութեան մը դալ Հայ կաթողիկոսներու Պէրոսի կեղծութիւն հետ, որպէսզի . . . համաձայնութեան եղբ մը գտնեն անոնց հետ, — կ'ամբնայ զեռ պարզօրէն յայտնելու իր միտքը — որպէսզի կաթողիկոսները ընդունի Հայ ազգը, եւ այս՝ որպէսզի ազգովին կատարուելիք (?) շարժումի մը հանրականութեան մէջ անհնամարիլի գառնայ տխրած և տխուր կիրքի մը իրեն համար յառաջ բերելիք նշաւականքը:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՎԱՐՁԱԿԱՆ, ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ

ԵՒ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆՔ

Ս. Աթոռոյ Սիարանական Ընդի. Ժողովը երկիցս գումարուեցաւ ի նիստս Առաջինին մէջ, ուր. 5 Մայիս. Տնօրէն Ժողովոյ ըստ կանոնագրի զաղարեալ անդամներուն, Տ. Մկրտիչ եւ Տ. Մատթէոս Եղիսիպոսներու եւ Տ. Վրթանէս Վարդապետի տեղ. ներկայացուած երկդատիկ ցանկին վրայէն երեք նոր անդամներու ընտրութեան ձեռնարկուեցաւ: Միայն Տ. Մկրտիչ Սըրբազան վերընտրուեցաւ քուէից մեծամասնութեամբ, եւ միւսները համեմատականի մնացին: Յաջորդ նիստը տեղի ունեցաւ Բշ. Մայիս 15ին. համեմատականի մնացածներէն ընտրուեցան Տ. Վրթանէս եւ Տ. Զգօն Վարդապետները, Նոյնպէս, Մայիս Դիւանին նոր ընտրութիւն կատարուելով, Ա. Ատենապետ ընտրուեցաւ Տ. Տիրան Վրդ. Բ. Ատենապետ՝ Տ. Սիոն Վրդ. Ա. Ատենապետ՝ Տ. Գաբրիէլ Վրդ. Բ. Ատենապետ՝ Տ. Եղիշէ Արեղայ:

Տնօրէն Ժողովը գումարուեցաւ տասներեք անգամ, և զրադեցաւ վանական, մատակարարական, վարչական եւայն գործերով, մասնաւորաբար նկատի առաւ լիւնուցս 1933 — 1934 տարիներէն պիւտնէի նախագիծը, Ընդհ. Ժողովոյ յառաջիկայ նիստին ներկայացնելու համար ի վաւերացումն. իբր կրօնական ատեան գումարուեցաւ եօթը անգամներ եւ զրադեցաւ ամուսնական եւ ժառանգական գործերով:

Իսկ Աւստրալիական Խորհուրդը գումարուեցաւ երեցս. Մայիս 10ին, 30ին եւ 31ին, եւ վերջնական տնօրինութիւններ բրաւ «Սըրբոյ Թարգմանչաց» — Դուրեան Գրական Մրցանակին մասին, որուն կանոնադրութիւնը հրատարակուած է իբր յաւելումս «Սիւնքի ներկայ թիւին»:

Գշ. 2 Մայիս. — Տ. Մուշեղ վրդ. վերագործաւ հիւանդանոցէն, առողջացած:

Շր. 6 Մայիս. — Աւստրիական հիւպատոս Պ. Հապ երէկ յանկարծամահ եղած ըլլալով, Ս. Պատրիարք Հօր կողմէ Տ. Գեորգ և Տ. Պարգե

վարդապետներ գնացին ներկայ լինել յուզարկաւորութեան:

● Կիր. 7 Մայիս.— Ս. Պատրիարքը Հայրը և Տ. Սմբատ Սրբազան կէս օրէ վերջ Ռէմէ գացին և վերադարձան:

Երեկոյն, Բաբեթիական Ընկերութեան սրահին մէջ տեղի ունեցաւ Այնճմանիկ բարոյական թատերաստիւն ներկայացումը, ի նպատակ Սրբոց Թարգմանչաց վարժարանին. ներկայ էին Ս. Պատրիարքը և Միաբանութիւնը, ժառանգաւորք և խումբն բաղմունքի մեծ ժողովրդեան:

● Դշ. 9 Մայիս.— Տ. Գեղամ վրդ. մեկնեցաւ զէպի Ամբրիկա, իրը հոգեւոր հովիւ Գալիֆորնիոյ Ֆրէզնոյ քաղաքին. Սրբազան Պատրիարքը, ի ներկայութեան եպիսկոպոսաց զատուն, հայրական օրհնութեան ողջերթ մաղթեց, ամբողջ Միաբանութիւնը և աշակերտութիւնը ողջերթի իջան աւագ դուռը. իսկ մինչև Հայֆա իրեն ուղեկցեցան Տ. Տ. Սիւն, Դաւիթ, Պարգև, Տիրայր և Հայրիկ վարդապետներ, և Զէյթունի Հայրենակցական միութեան պատգամաւորութիւն մը:

Կէս օրէ վերջ, Ս. Պատրիարքը այցելեց Ս. Թարգմանչաց վարժարանը և ներկայ գտնուեցաւ դաստիարակութեան:

● Դշ. 10 Մայիս.— Հապէշներու վանուց նոր տեսուչը, ընկերակցութեամբ հինգ վարդապետներու առաջին այցելութիւնը տուաւ Ս. Պատրիարքին:

● Բշ. 15 Մայիս.— Ասորոց նախկին եպիսկոպոս Դեր. Իլիաս վախճանած ըլլալով, Ս. Պատրիարքը Հօր կողմէ յուզարկաւորութեան ներկայ գտնուեցան Տ. Դեորգ և Տ. Պարգև վարդապետներ:

Ս. Պատրիարքը Հօր այցելեցին Երուսաղէմի անկիւքան եպիսկոպոսը և Քէնդըրպրիի արքեպիսկոպոսին կանոնիկոս Քէնըն Տուկաս, որ անձամբ Ն. Ամենապատուութեան յանձնեց Ն. Բարձր. Արքեպիսկոպոսին մէկ նամակը: Յետոյ խմբովին այցելեցին 90 անգլիացի ուխտաւորներ, առաջնորդութեամբ 15է աւելի քահանաներու, որոնց ի գլուխ էր Լիւսի եպիսկոպոսը. պատրիարքական զահլիճին մէջ, այս վերջինը յանուն բոլոր ուխտաւորաց կարգաց ուղերձ մը, յայտնելով անկիւքան եկեղեցիին և ժողովուրդին համակրանքը զէպի Հայոց նահատակ եկեղեցին և մաղթանքներ ընելով անոր բարգաւաճման համար: Ս. Պատրիարքը պատասխանեց շնորհակալութեան և բարեմաղթութեան խօսքերով և Վահպանի յով մը օրհնեց ամենքը, որոնք, յետ պատշաճ պատուաւորութեանց, մեկնեցան շնորհակալութեամբ:

● Դշ. 16 Մայիս.— Պատր. Փոխ. Տ. Միքայիլ Սրբազան և Տ. Դեորգ և Տ. Կիւրեղ վարդապետներ յանուն Ս. Պատրիարքը Հօր փոխադարձ այցելութիւն տուին անկիւքան ուխտաւորներու նախագահ եպիսկոպոսին և ապա Հապէշաց նորընտիր տեսչին:

● Ուր. 19 Մայիս.— Երուսաղէմի անկիւքան եպիսկոպոսը, ընկերակցութեամբ իր փոխանոր-

դին, այցելեց Ս. Պատրիարքը Հօր, անգղ. ուխտաւորաց եղած սիրալիր ընդունելութեան համար ի շնորհակալութիւն:

● Դշ. 23 Մայիս.— Պաղեստինի պապական նուիրակը Մոնթանիօր վալէրի, որ պաշտօնի բարձրացմամբ Ռումանիա կը փոխադրուի, հրաժեշտի այցելութիւն տուաւ Ս. Պատրիարքը Հօր:

● Շր. 27 Մայիս.— Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Պարգև և Տ. Հայրիկ վարդապետներու, վերոյիշեալ Դեր. պապական նուիրակին ողջերթի և փոխադարձ այցելութիւն տուաւ այսօր առաւօտուն: Յետոյ այցելեց Ասորեստինի տներու մեծակայ Ս. Պատրիարքը Հայրենաց վանքը, զոր իրենք կը համարեն իրեն տեղի կայրափայլի պալատին, մինչ Ֆրանչիսկանք պատմական այդ տեղը կը նկատեն իրաւամբ մեր Ս. Փրկիչ վանքը: Մեծաւոր վարդապետը անձամբ առաջնորդեց Ն. Ամենապատուութիւնը հաստատութեան բոլոր մասերը:

● Բշ. 29 Մայիս.— Վերոյիշեալ վանքին մեծաւոր շնորհակալութեան և փոխադարձ այցելութեան եկաւ Ս. Պատրիարքը Հօր:

● Դշ. 30 Մայիս.— Ս. Աթոռոյ թարգման Տ. Պարգև վրդ. իր պաշտօնավարութեան եռամեայ շրջանը լրացած ըլլալով հրաժարական տուած էր, ուստի նոյն պաշտօնին կոչուեցաւ Տ. Հայրիկ Արեղայ Ալանեան:

Վանուց մատակարարութիւնը աւելի կանոնաւոր ու գոհացուցիչ վիճակի մը վերածելու համար կազմուեցաւ Մատակարարական Յանձնախումբ մը Տ. Տ. Վրթանէս, Դաւիթ և Հայկազուն վարդապետներով:

Հակակշռող Տ. Սմբատ Սրբազանի իբրեւ օգնական ընտրուեցաւ Տնօրէն ժողովոյ ատենագիր Տ. Հայկազուն վրդ.:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆ

● Կիր. 7 Մայիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան տաճարի Հայկական Դոգդոթայի վերնայարկ մատրան մէջ. ժամարարն էր Տ. Խորէն վրդ. քարոզեց Տ. Սիւն վրդ. «Որոց բարիս գործեալ իցէ՝ ի յարութիւն կենաց, և որոց զարարեալ՝ ի յարութիւն դատաստանաց». քացատրեց թէ փրկութեան պայմաններն են հաւատը և բարեգործութիւնը. և այս կերպով արդիւնաւորուած կենարդ միայն կրնայ արժանանալ հանդերձեալին յաւտենական երանութեանց:

● Կիր. 14 Մայիս.— Երեւման Խաչի տօնին առթիւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ. ժամարարն էր Տ. Խորէն վրդ. քարոզեց Տ. Հայկազուն վրդ. խօսելով խաչին կրօնական և քարոյական նշանակութեանց վրայ:

● Կիր. 21 Մայիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի Հայկական Դոգդոթայի վերնայարկ մատրան մէջ. ժամարարն էր Տ. Կիւրեղ վրդ. քարոզեց Տ. Պարգև վրդ. «Զի՞ ինչորէր զկենդանին ընդ մեռելաց» բնարեւոյ, և քա-

նաց Աւետարանին եւ պատմական ապացոյցներով հաստատել Քրիստոսի յարութեան իրականութիւնը:

Նոյն օրը Ս. Հրեշտակապետի մէջ Տ. Միսն վրդ. պատարագեց եւ քարոզեց «Ես եկի զի զկեանս ունիցին եւ առաւել եւս ունիցին» բնարանով: Բացատրեց թէ կեանքին բրիստոնէական զաղափարն է միայն որ անոր կուտայ իր բուն արժէքը:

● Դժ. 24 Մայիս. — Միտրանութենէն եւ աշակերտներէն խումբ մը զացին Զիթենեաց լեռը, եւ վաղուան Համբարձման տօնի առթիւ այս երեկոյնեան եւ վաղուան զիշերային եւ առաւօտեան պաշտամունք կատարեցին:

● ԵՉ. 25 Մայիս. — Առաւօտուն, Համբարձման տօնի առթիւ Ս. Պատրիարքը եւ քովանդակ Միաբանութիւնը հանդիսական թափօրով զացին Զիթենեաց լեռը, «Հրաշափառ»ով կատարուեցաւ մատրի սրբավայրն. հանդիսատէր պատարագը մատոյց Հուսարարայեան Տ. Մեսրոպ Սրբազան եւ քարոզեց, «Ելանեմ ես առ հայրն իմ եւ առ հայրն ձեր եւ Աստուածն իմ եւ Աստուած ձեր» բնարանին վրայ. քացատրեց Համբարձման նշանակութիւնը, ներկայացուց զայն իրր պսակ փրկագործութեան խորհուրդին, որով կերուեցաւ տիեզերական եղբայրութեան քրիստոնէական հոգեւոր զորքը:

● Եր. 27 Մայիս. — Որովհետեւ վաղիւ տօն է Բ. Ծաղկազարդին, եւ ազգային եկեղեցական աւանդութիւնը այդ առթիւ կը կատարէ յիշատակութիւն հրեշտակաց զատուց, ըստ սովորութեան այս երեկոյնեան կիրակաժուտքի պաշտամունքը կատարուեցաւ Ս. Հրեշտակապետ վանուց եկեղեցոյն մէջ:

● Կիր. 28 Մայիս. — Ժամարարն էր Տ. Տիրան վրդ. քարոզեց Տ. Զգօն վրդ. «Տեսնէ՞ք՝ զի ոչ ինչ օգտիր, ահաւասիկ աշխարհ ամենայն զկնի նորագնաց» բնարանին վրայ. քացատրեց թէ հանրային կեանքի մէջ մեծ մարդոց ձգտականութեան զաղաչիր ամենէն աւելի իրենց քարոյական արժէքն է, այսինքն համոզուած անձնութիւնը:

ՆԱՄԱԿԱՏՈՒՓ

Պ. Բ. Մ. Զմառ. — Տ. Սահակ Բնյ. Տէր Սարգսեանցի երկասիրած «Քննական Կրօնագիտութիւն»ը կը յուսանք թէ պիտի կարենայ գոհացում առել Զեր մտքին կրօնական հետաքրքրութեան: ԽՄԲ.

ԱՌՈՒ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՆՅ

ԵՐՈՒՍԱՆԷՄ

ՌՈՍՏՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Համաձայն կարգադրութեանց, որոնք մանրամասնուած են Ս. Արքուդոյ ՍԻՈՆ Պատեմաբերի երկայն սաւոյն Յունիսի քիւի իբր Յաւելուած հրատարակուած Կանոնագրութեան մէջ, պատիւ ունինք բացուած յայտարարելու «ՍՐԲՈՅ ԹԱՐԴՄԱՆԶԱՅ – ԴՈՒՐԵԱՆ ԴՐԱԿԱՆ ՄՐՅԱՆԱԿ»:

Մասնակցիլ փափառողները կը հրաւիրուին, ամենէն ուշը՝ մինչեւ յառաջիկայ 1934 սաւոյն Ապրիլ ամսոյ վերջը, իրենց գործերը նամակաւ յղել Ս. Արքուդոյ Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Զօր, մեքենագրեալները՝ երկուական, իսկ ձեռագիրները մէկ մէկ օրինակ:

Այս առաջին երկամեայ եղանի համար, ըստ է. յօդուածի նոյն Կանոնագրութեան, մասնակցողներն ազատ բոլորուած են իրենք ընտրելու իրենց նիւրը. բաւական է որ Ե. յօդուածի մէջ նշանակուած ընդհանուր զիծերու եղանակին մէջ լինի այն:

Ի զիմաց Ուսումնական Խորհրդոյ Ս. Արքուդոյ

Ասենապիտ

Ասենապիտ

ՏՐԲԱՆ ՎՐԴ. ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ ՄԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱԿՆՈՒՆԻ

31 Մայիս 1933, Երուսաղիմ

Proprietor — His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor — Father Karekin Bulbulian. Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

“ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՑ — ԴՈՒՐԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿ,,Ի

Երջանկայիշատակ Տէր Եղիշէ Ս. Պատրիարք Դուրեանի Քահանայութեան Յիսնամեայ Յորելեանին առթիւ, 1929ին, կարգ մը Պատուական ազգայնոց նուիրատուութեամբ գոյացած էր շուրջ 3600 Պ. Ոսկիի գումար մը:

Հոգելոյս Սրբազանին այդ ատենէն յայտնած փափաքին համեմատ, իր վախճանումէն յետոյ, Տնօրէն Ժողովոյ կողմէ կարգուած Յանձնաժողովի մը հսկողութեան ներքեւ, այդ գումարը, 1931ին, վերածուեցաւ հասութեաբեր կալուածի մը, որ, ի յարգանս յիշատակի Հանգուցելոյն՝ ձրիաբար տրամադրուած վանքապատկան գետնի մը վրայ տարիէ մը ի վեր, կառուցուած է արդէն Ս. Քաղաքի «Աթօրս» յորջորջուած պողոտային եզերքը, ԴՈՒՐԵԱՆԱՇԷՆԻ անուամբ, և որ այժմ հասոյթ կ'արտադրէ տարեկան աւելի քան 400 Պաղեստինեան Լիրա:

Ինչպէս Լուսահոգւոյն բացորոշ իղձն էր, Տնօրէն Ժողովը որոշեց որ այդ կալուածին տարեկան ամբողջ հասոյթը մասնական սահմանումներով յատկացուի Ս. Աթոռոյս հովանւոյն տակ իրագործելի զբաղանքահարմարակազմական ձեռնարկներու, այսինքն, տպագրութիւն «ԴՈՒՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ» տիտղոսին ներքեւ կազմուելիք հայագիտական ուսումնասիրութեանց շարքի մը, հրատարակութիւն նախնեաց գլխաւորաբար անտիպ գործերու, գնում Ս. Աթոռոյս ձեռագրաց եւ տպագրաց զոյգ Մատենադարաններուն համար հարկաւոր դատուած զրէագիր եւ տպեալ մատենաներու եւ պարբերական հանդէսներու եւայլն:

Նկատի առնուելով, դարձեալ, որ բարեյիշատակ Յովսէփ Իզմիրեանցի Գրական Մրցանակը, Կ. Պոլսոյ Ազգ. Պատրիարքարանի հովանաւորութեան ներքեւ 1886էն մինչեւ 1914 գործադրուելէ վերջ, ծանօթ պարագայից բերմամբ դադրած է տասնեութ տարիներէ ի վեր, թէ՛ այս դադարման հետեւանքով յառաջ եկած պակասը լրացնելու եւ թէ՛ զբաղէտ եւ բանասէր Պատրիարքին յիշատակին մեծարանք մը եւս ընծայելու մտածութեամբ, Տնօրէն Ժողովը, ընդառաջ իրթալով այս մասին յայտնուած փափաքին, ԴՈՒՐԵԱՆԱՇԷՆԻ հասոյթէն առ այժմ տարեկան 60 Ոսկւոյ սահմանումով հաստատեց Նոր Գրական Մրցանակ մը, նման Յովսէփ Իզմիրեանց Մրցանակին, եւ, այս վերջնոյն համար Կ. Պոլսոյ Ազգ. Պատրիարքարանէն 1901 Ապրիլ 28ին հրատարակուած Հրահանգին նմանողութեամբ հետեւեալ կերպով կարգադրեց այդ Մրցանակին պայմանները:

Ա. — ԴՈՒՐԵԱՆԱՇԷՆ-ի հասոյթին մէկ մասով հաստատուած այս Մրցանակը կը կոչուի ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՑ — ԴՈՒՐԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿ, յանուն եւ ի պատիւ Սրբոց Թարգմանչաց Վարդապետացն Մերոց եւ Նոցա արժանաւոր հետեոյ երանաւորն Տ. Եղիշէ Դուրեան Ս. Պատրիարքի Ս. Արքուոյս:

Բ. — Այս Մրցանակը կը տրուի և կը հրատարակուի իւրաքանչիւր երկու տարին անգամ մը, Սրբոց Թարգմանչաց Տօնին յաջորդող կիրակի օրը, Հոկտեմբեր ամսոյ ընթացքին, Հայոց Երուսաղէմի Պատրիարքարանին մէջ:

Գ. — Սոյն Մրցանակի հոգաբարձութեան գործը պիտի կատարուի Ս. Աթոռոյս Ուսումնական Խորհուրդին կողմէ, որ այդ մասին պիտի գործէ Գրական Յանձնաժողովոյ հանգամանքով:

Դ. — Մրցանակին նպատակը լինելով հայագիտական գրականութեան մշակումը քաջալերել եւ օգնել նոյն ատեն անոնց որ այդ մասին մտաւորական ձեռնհասութիւն ունենալով հանդերձ կը կարօտին նիւթական աջակցութեան, այս երկու կէտերը միանգամայն նկատի պիտի առնուին ներկայացուած գործերու ընդունելութեան միջոցին:

Ե. — ՍՐԲՈՑ ԹԱՐԳՄԱՆՁԱՑ — ԴՈՒՐԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿԻ նիւթը պէտք է ընդգրկէ ամբողջ հայագիտութիւնը, այսինքն հայ ազգի պատմութեան, հնախօսութեան եւ աշխարհագրութեան, գեղարուեստի, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պատմութեան, դաւանաբանութեան եւ իրաւագիտութեան, Հայերէն հին եւ նոր լեզուի եւ գաւառաբարբառներու գիտութեան, եւ գրականութեան վերաբերեալ բանասիրական եւ քննաբանական հետազօտութիւններ, հին հայ մատենագիրներու աշխարհաբարի վերածում՝ հանդերձ ներածական ուսումնասիրութեամբ եւ լուսաբանող ծանօթագրութեամբ, հայ գաղութներու եւ հայ Երուսաղէմի մասին պատմաքննական հետազօտութիւններ, նշանաւոր ազգայնոց կենսագրութիւններ, ազգային եւ տեղական հին եւ նոր կեանքէ քաղուած բանասիրական եւ քերթողական յօրինուածներ, եւայլն:

Զ. — Մրցանակի չեն կրնար ներկայացուիլ.

1. — Օտար լեզուներէ թարգմանուած աշխատութիւններ.
2. — Հասարակ Դասագիրքեր.
3. — Անգամ մը արդէն վարձատրուած երկեր.
4. — Հին Մատենագրութեանց պարզ տպագրութիւններ.
5. — Ամբողջութիւն չկազմող կամ շարունակութիւն եղող գործեր.
6. — Արդէն իսկ տպագրեալ գործեր.
7. — Հայ Ազգի եւ Եկեղեցւոյ եւ Քրիստոնէական Կրօնի դէմ ուղղակի կամ անուղղակի հակառակ ոգով գրուած երկեր:

Է. — Մրցանակի ներկայանալի երկասիրութեանց նիւթը կրնայ կանխաւ որոշուիլ Գրական Յանձնաժողովոյ կողմէ, եւ Մրցանակի թուականէն գոնէ տարիուկէս առաջ հրատարակուիլ, կրնայ եւ ազատ թողուիլ վերոյիշեալ ընդհանուր գիծերու շրջանակին մէջ, եւ նոյն պայմանաժամին ըստ այսմ որոշակի յայտարարուիլ:

Ը. — Մրցանակին չեն կրնար մասնակցիլ Գրական Յանձնաժողովոյ անդամներ:

Թ. — Ներկայացուած գործերը պէտք է ըլլան հայերէն, նախընտրօրէն աշխարհաբար: Անոնք նամակաւ պիտի յղուին Երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքին, մեքենագրեալները՝ երկուական, իսկ ձեռագիրները մէկ մէկ օրինակ, բայց յստակ գրուած: Յղուած երկեր, մրցանակ ընդունին կամ ոչ, ետ չեն դարձուիր:

Ժ. — Մրցանակի ներկայացուած երկասիրութիւններ պէտք է ըլլան բաւական ընդարձակ աշխատութիւններ, նիւթի, գիւտի եւ գրական առաւելութիւններով ճոխացած, եւ անձնական ու նոր ուսումնասիրութիւններով պատրաստուած:

ԺԱ. — Այս պայմաններուն համեմատ պատրաստուած գործերը պէտք է որ Մրցանակի թուականէն զոնէ հինգ ամիս առաջ հասած ըլլան Երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքին, որպէսզի կարենան ըստ արժանւոյն քննութեան ենթարկուիլ, հակառակ պարագային նկատի կ'առնուին հետագայ Մրցանակաբաշխութեան մը առթիւ:

ԺԲ. — Գրական Յանձնաժողովը կը կատարէ ներկայացուած երկասիրութեանց նախաքննութիւնը, եթէ Մրցանակի պայմաններուն համաձայն զոնէ, յատուկ քննութեան համար կը յանձնէ զանոնք ձեռնհաս անձերու, եւ անոնց տեղեկագիրն ընդունելով քննութիւնը լրացնելէ վերջ, մրցանակը կ'որոշէ վերջնաբար: Որոշումը կը հիմնուի թէ՛ բացարձակ եւ թէ՛ համեմատական արժանիքի վրայ:

ԺԳ. — Իւրաքանչիւր երկամեակի Մրցանակի պարգեւն է (120) հարիւր քսան Պաղեստինեան Լիրա (կամ Սթէրլին), որ կրնայ ամբողջովին տրուիլ, եթէ ըստ այնմ արժէքաւոր երկ մըն է ներկայացուածը, ապա թէ ոչ երկու կամ աւելի մրցանակներու կը բաժնուի, հաւասար կամ տարբեր աստիճաններով:

ԺԴ. — Եթէ Մրցանակաբաշխութեան պայմանաժամին մէջ որ եւ է աշխատութիւն չներկայացուի, կամ ներկայացուածներն մրցանակի արժանի կամ մրցանակի ամբողջութեան արժանի չնկատուին, պարգեւի գումարը կամ գումարին մասը կրնայ բարգուիլ ԴՈՒՐԵԱՆԱՇԷՆ-ի տարեկան հասոյթէն առնուած այն մասնական գումարին վրայ, որով կը տպագրուին «ԴՈՒՐԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ» տիտղոսին տակ հրատարակելի գործեր:

ԺԵ. — Յանձնաժողովը պարտաւոր չէ, իւրաքանչիւր Մրցանակաբաշխութեան առթիւ, քննիչներու անուններն ու տեղեկագիրները հրատարակելու, բայց ներկայացուած երկասիրութեանց եւ կատարուած քննութեան վրայ լիակատար տեղեկագիր մը կը ներկայացնէ Ս. Աթոռոյս պաշտօնաթերթին միջոցաւ:

Ս. Աթոռոյս ՏԵՐԿԵՆ Ժողովէն վաւերացուած սոյն Կանոնագրութիւնը կը յանձնենք Ուսումնական Խորհրդոյ, յանձնաւարելով անոր գործադրութիւնը:

30 Մայիս 1933
Երուսաղէմ

Պատրիարք Երուսաղէմի
ԹՈՐԴՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍ

Proprietor — His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.
Editor — Father Karekine Bulbulian. Armenian Convent, Jerusalem.
Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.